

A. ისტორიკოსები

ბასილი ეზოსმოდვარი

ცხოვრება მეფეთ-მეფისა
თამარისი

გამოცემა
ივანე ჯავახიშვილისა

ბასილი ეზოსმოძღვარი

ცხორება

მეფეთ-მეფისათამარი

გამოცემა

ივანე ჯავახიშვილისა

ივ. ჯავახიშვილის მასალა დასაბეჭდად გაამზადეს

ნათ. ჯავახიშვილმა და მ. კახაძემ

რედაქციისაგან

1923 წელს ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა საქართველოს მუზეუმის ბიბლიოთეკაში დაცულ ერთს, ე. წ. ჭალაშვილისეულს ხელნაწერში (ამჟამად ხელნ. № Q/207) აღმოაჩინა „ქართლის ცხოვრების“ ახალი ნუსხა, რომელშიაც თამარ მეფის ისტორია წარმოდგენილია არა იმ თხზულებით, რომელიც მანამდე იყო ცნობილი და რომელიც „მარიამ დედოფლისეულ ქართლის ცხოვრებაშია“ მოთავსებული (ე. წ. «ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი»), არამედ სრულიად ახალი, აქამდე უცნობი, ისტორიკოსის თხზულებით.

„ქართლის ცხოვრების“ ამ ახალ ნუსხას ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა იმავე 1923 წელს უძღვნა წინასწარი გამოკვლევა¹, რომელშიაც ნათელჰყო, რომ ჭალაშვილისეულ ნუსხაში შემონახულია მხოლოდ პირველი ნაწილი თამარ მეფის ამ ახალი ისტორიისა, ხოლო მეორე დააკარგული ნაწილის აღდგენა შესაძლებელი ხდება XVIII საუკუნის შევსებული „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, რომლის შემავსებელთაც თამარის ისტორიისათვის გამოუყენებიათ როგორც „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ისე მეორე ისტორიკოსის თხზულებაც. იმავე გამოკვლევაში ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა გამოსთქვა მოსაზრება: „ჰიპოთეზის მსგავსად, ან საკითხად შეიძლება წამოყენებული იყოს“, რომ ამ თხზულების ავტორი ბ ა ს ი ლ ი ე ზ ო ს - მ ო მ დ ვ ა რ ი არისო².

თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიის თხზულების ტექსტი ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს დამზადებული ჰქონდა გამოსაცემად; როგორც ჩანს, ის აპირებდა ვრცელი გამოკვლევის დამზადებას ამ თხზულების შესახებ³. განსვენებული აკადემიკოსის არქივის ერთ შეკვრაში, რომელშიაც მოთავსებული იყო ბასილი ეზოს-მომღვრის თხზულება, სხვა ქაღალდებთან ერთად აღმოჩნდა ასეთი გამოკვლევის ნაწყვეტი, რომელსაც აქვე ვაქვეყნებთ.

„ისტორიათა და აზმათა“ და ქ ცის შევსებული ტექსტების შედარებითი შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გამოვარკვიოთ, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებას არც B ხელნაწერში უნდა ჰქონდეს დასაწყისი სრულად შენახული, არამედ მას შესავალი უნდა აკლდეს. თავისდა-თავადაც ძნელი წარმოსადგენია, რომ ქართველს ისტორიკოსს XII და XIII საუკუნეში თავისი, ასეთი დიდი გვირგვინოსნის მეფობის მომთხრობელი ნაწარმოები, როგორც თამარი იყო, ამგვარი ლიტონი სიტყვებით და მატიანისებური კილოთი დაეწყო, როგორც იგი B-ში იწყობა. საფიქრებელია, რომ როდესაც ეს ძეგლი B ქართლის ცხოვრების კრებულში შეჰქონდათ, მისთვისაც იმგვარადვე, როგორც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებისათვის, შესავალი მოუცილებიათ. ქ ცის შემავსებელთ, როგორც ჩანს, ეს ნაწარმოები B ან იმის მსგავსი ხელთნაწერითგან არ უნდა ჰქონდეთ ამოღებული, არამედ თითქოს მისი ცალკე მყოფი სრული დედანი უნდა ჰქონოდათ ხელთ. ამით უნდა აიხსნებოდეს ალბათ ის გარემოება, რომ შევსებულ ქ ცაში ისეთი ნაწყვეტი მოიპოვება, რომელიც არც „ისტორიათა და აზმათა“-გან არის ამოღებული, არც B ხელთნაწერის თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებაში

¹ ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება (წინასწარი მოხსენება): თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III (1923), გვ. გვ. 186 – 216.

² I. c. გვ. 208.

³ 1937 წელს ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ მ ა ბასილი ეზოს-მომღვრის თხზულების ტექსტი დაუთმო რუსულ ენაზე გამოსაცემად ვ. დ ო ნ დ უ ა ს (იხ. В. Д о н д у а, Басили, историк царицы Тамары, კრებულში Памятники эпохи Руставели, 33 – 76, Ленинград. 1938).

გვხვდება, შინაარსით-კი სწორედ მას უნდა ეკუთვნოდეს. იგი შევსებულ ქცაში თამარის გამეფების შესახებს სათაურს მისდევს, მაგრამ B ხელთნაწერში არც ამ ადგილას და არც სხვაგან სადმე არ მოიპოვება და ამის გამო საფიქრებელია, რომ ქცის შემავსებელს ეს ნაწყვეტი შესავალითგან უნდა ჰქონდეს გადმოტანილი.

«შევსებულს ქცა-ში სათაურის შემდგომ სწერია: «ხოლო აწ ამიერითგან ვიწყო და მიგი-თხრა და დაფარული იგი ცეცხლი ვითარცა საღრტილსა შორის კვეთებითა რკინისათა გამოჰკრ-თის, ეგრეთვე აღმოზოწყინებდად ამზავთა თამარისთა და სიტყვით ოდენ მცირედი რამე ნაბერ-წყალი დიდისა მის საკმილისა აღმოვაჰვირვო და მიგითხრა მიუთხრობელი და სიტყვით გამოუთ-ქმელნი ცხორებანი და ქცევანი თამარ ზრძნისანი». ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის აზრით (ქცა მარიამ დედოფლისა გვ. 399, შენ. 8) ეს შესავალი „ისტორიათა და აზმათა“ შემდეგი სიტყვების გადაკე-თება უნდა იყოს: «ხოლო ამიერითგან ვიწყო წყობად, ბრძოლად გონებისად მი[მ]ზიდველ[მ]ან და მკუთებელმან მსგავსად ქვისა და რკინისამან: აღმოვშობო ცეცხლი სიყუარულისა, და ქებისა, და სურვილისა, აღვატყინო და აღვამადლო საკმილი ცამდინ, მუნ შიგან აღმოვაჩინო ეთერიცა ცეცხლისა და ქუეყანა ცეცხლთაგან მღეველი ურჩთა და ცეცხლებრ ღონე-და მო[მ]კმარებელი მეგობართა და მოყუარეთა» (მშმ დწს ქცა 623, გვ. 397).

«უეჭველია ამ ორ ნაწყვეტს ერთგვარი მსგავსება ეტყობა: პირველი სამი სიტყვა ორთა-ვეს თითქმის ერთიდაიგივე აქვს, ტალ-კვესთან შედარებაც ორთავე ნაწყვეტში გვხვდება, მაგ-რამ შემდეგ უკვე განსხვავება იწყება. ამასთანავე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ პირველი სამი სიტყვა მეორე შემთხვევაში განსაკუთრებულს არაფერს წარმოადგენს და ჩვეულებრივია ყოველი ახალი მოთხრობის დასაწყისისათვის, შესაძლებელია ქცის შემავსებელის მიერაც იყოს მიკერებული, მით უმეტეს, რომ ზმნა „მიგითხრა“ წინადადებაში ორჯერ არის გამოყრე-ბული. ტალ-კვესთან შედარება კი მწერლობაში ისე იყო გავრცელებული, რომ ორსავე ისტო-რიკოსს დამოუკიდებელივ შეეძლო ეხმარა ამგვარი შედარება, მით უმეტეს, რომ თვით სურათი ორსავე შემთხვევაში სხვადასხვანაირად არის დახატული და ამ მხრივ მათ შორის მსგავსება არ არსებობს. ეხლა უკვე ვიცით, რომ ქცის შემავსებელი მხოლოდ ტექსტის გადამკეთებელი კი არ იყო, არამედ წყაროების, ცნობებისა და ნაწყვეტების ჩამრთველი».

რადგან ახალი დამთავრებული გამოკვლევა ბასილი ეზოს-მოძღვრის თხზულების შესახებ განსვენებულს არაფერი დარჩენია, ამიტომ ტექსტის წინ ვათავსებთ მისი 1923 წლის წინასწარ-რი მოხსენებიდან ამოღებულ, თამარის მეორე ისტორიის შესახებს ნაწილს.

ტექსტი იბეჭდება იმ სახით, როგორც ეს განსვენებულის არქივში აღმოჩნდა, ხოლო სა-ჭიროა შემდეგის გათვალისწინება:

- 1) ყველა შენიშვნა, რომლებიც ტექსტს ეხება, ეკუთვნის ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს;
- 2) ტექსტში შეტანილი შესწორებებიც (აღდგენა კონტექსტისათვის საჭირო სიტყვებისა, შესწორება უმართებულო ფორმისა, შემოტანა მთელი ფრაზისა ე. წ. შევსებულ „ქართლის ცხოვრებიდან“) მასვე ეკუთვნის;
- 3) ტექსტში „ქართლის ცხოვრებიდან“ შემოტანილი ადგილები, ჭალაშვილისეული ხელ-ნაწერის ძველი ნაწილის ფარგლებში, უფრჩხილებოდაა დატოვებული, ხოლო თვით ი ვ. ჯ ა-ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ის მიერ აღდგენილი სიტყვები კუთხოვან ფრჩხილებშია ჩასმული;
- 4) ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ის დედანში კუთხოვან ფრჩხილებში ჩასმული ყველა აღდგენი-ლი (ე. ი. ჩამატებული) სიტყვა, სტრიქონის ზევით სწერია და კითხვითი ნიშანი უზის;
- 5) ჭალაშვილისეული ხელნაწერის ახალი ნაწილის (გადაწერილია 1731 წ.) მიხედვით გამზადებულს დედანში კუთხოვან ფრჩხილებშია ის ადგილებიც, რომლებიც ნუსხაში არის, მაგრამ ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს საეჭვოდ მიაჩნია მათი ბასილი ეზოს-მოძღვრისეულობა.

შემოკლებული და ქარაგმიანი სიტყვების განმარტება

ანა დ ^ა ფს ქ ^ა ცა – ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება. ა ^ა დ – არამედ. ვ ^ა – ვითარცა. კ ^ა დ – კულად, კვალად. მ ^ა მ დ ^ა ფს ქ ^ა ცა – მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება. M ქ ^ა ცა მარიამისეული ქართლის ცხოვრება. რ ^ა – რამეთუ. საღ ^ა თო – საღმრთო, საღვთო. საღ ^ა თოთა – საღმრთოთა, საღვთოთა. ფ ^ა დ – ფრიად. ქ ^ა ცა – ქართლის ცხოვრება. ქ ^ა რონიკონსა – ქორონიკონსა. ღ ^ა თი – ღმერთი. ღ ^ა თმან – ღმერთმან. ღ ^ა თსა – ღმერთსა.	ღ ^ა თივ-განზრძნობილსა – ღმრთივ (ღვთივ) გან- ზრძნობილსა. ღ ^ა თის – ღმრთის, ღვთის. ღ ^ა თისა – ღმრთისა, ღვთისა. ღ ^ა თისაგან – ღმრთისაგან, ღვთისაგან. ღ ^ა თისათა – ღმრთისათა, ღვთისათა. ღ ^ა თისათ ს – ღმრთისათს, ღვთისათს. ღ ^ა თისამან – ღმრთისამან, ღვთისამან. ღ ^ა თისანი – ღმრთისანი, ღვთისანი. ღ ^ა თისასა – ღმრთისასა, ღვთისასა. ღ ^ა თის-მშობელისათა – ღმრთის (ღვთის) მშობელისათა. ღ ^ა თის-მშობელმან – ღმრთის (ღვთის) მშობელმან. ღ ^ა თის-მშობელსა – ღმრთის (ღვთის) მშობელსა. ღ ^ა თის-მშობლისათა – ღმრთის (ღვთის) მშობლისათა. ხ ^ა – ხოლო.
--	---

ლიტერები

A (ტექსტში) ჭალაშვილისეული ქართლის ცხო- ვრების ძველი ნაწილი (1731 წლამდე გადა- წერილი). B (ტექსტში) ჭალაშვილისეული ქართლის ცხო-	ვრების ახალი ნაწილი, გადაწერილი თვით ჭალაშვილის მიერ 1731 წელს. B (ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევაში) ჭალაშვი- ლისეულიქართლის ცხოვრების ძველი ნაწი- ლი (1731 წლამდე გადაწერილი).
--	--

რედაქტორი ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი

ივ. ჯავახიშვილი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი*

B** ქც~ის ხელთნაწერის შუა ნაწილის უძვირფასეს სამკაულს თამარის მეფობის აღწერილობა შეადგენს. აქამომდე M ქც~ის წყალობით ჩვენ „ისტორიკოსი და აზმანი შარავანდედთანი“ გვქონდა, რომლის უხვს შინაირსიანობას მისი რიტორულ-ფილოსოფიური მიმართულების გამომჟღავნებელი რთული ხელოვნური ენა ვერ ჩრდილავდა. შევსებულ ქც~აში თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებას ორად (გიორგი III-ისა და თამარის მეფობად) გაყოფის გარდა შესავალიც ჩამოცლილი აღმოაჩნდა და ახალი ცნობებით შევსებულობაც ეტყობოდა. ამ ფრიად საყურადღებო დანართი ცნობების სადაურობა გამოურკვეველი იყო და ზოგს მერმინდელ შეთხზულად ეჩვენებოდა კიდევ.

ქართული საისტორიო წყაროების შესწავლამ კარგა ხანია დამარწმუნა და ეს შემდეგ 1916 წ. დაბეჭდილს ჩემს შრომაში „ისტორიკოსი და აზმანი, წყაროები და მეთოდები“ I წიგნში აღნიშნულიც მაქვს, რომ «თამარ მეფის ხანას უეჭველია საქართველოში ბევრი აღმწერელი და ისტორიკოსი ეყოლებოდა, მაგრამ ერთის გარდა სხვების ნაშრომი ჯერჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ამ ერთის თხზულებაც შენახულია „მმდ ფლს ქც~ა“-ში, მაგრამ მეტისმეტად დამახინჯებულია მერმინდელ გადამწერთაგან»-ო¹. B ქც~ის ტექსტმა იქ, სადაც თამარის მეფობა აღწერილი, გაამართლა ჩემი სიტყვები და მართლაც თამარის მეორე, აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება აღმოჩნდა. თუ მთლად არა, მისი პირველი ნახევარი თურმე დაკარგული არ ყოფილა და ტფილისში B ქც~ის ხელთნაწერში ინახებოდა.

საკმარისია ადამიანმა იქ მოთავსებული თამარის მეფობის აღწერილობა გადაიკითხოს, რომ მისმა მკვირცხლად დაწერილმა, დალაგებულმა და მთლიანად აზრითა და გრძნობით გამსჭვალულმა შინაარსმა უნებლიეთ გაიტაცოს და მოხიბლოს თავისი ცხოველი დასურათხატებითა და მრავალი ახალი ცნობებით. ყოველ წინადადებაში თანამედროვის დაკვირვებული თვალი და გონება მოჩანს და აღფრთოვანებული ძლიერი გრძნობა ჩქეფს.

ამ პირველი საერთო შთაბეჭდილების გარდა ქვემოთ თავის ადგილას თამარ მეფის ამ ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის პიროვნებისა და მისი მსოფლმხედველობის შესახებ საგანგებოდ გვექმნება საუბარი, ეხლა-კი გამოსარკვევი გვაქვს, თუ სად უნდა ვიგულისხმოთ ამ მეგლის დასაწყისი?

* ამოღებულია ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევიდან „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება“, (თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III, გვ. გვ. 186 – 216). რედ.

** „B“ ლიტერით აღნიშნულია ჭალაშვილისეული ხელნაწერი № Q./207. მისი აღწერილობა მოცემული აქვს განსვენებულ აკად. ივ. ჯავახიშვილს გამოკვლევაში „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება“ (თბ. უნივ. მოამბე, ტ. III, 1923) და მისი რედაქციით გამოქვეყნებული ბერი ეგნატაშვილის „ახალი ქართლის ცხოვრების“ წინასიტყვაობაში (თბილისი, 1940). რედ. გვ. 165. 21. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XIV.

თუ წითური სათაურის მიხედვით ვიმსჯელებთ და ამაზე დავამყარებთ ჩვენს დასკვნას, თამარ მეფის ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის თხზულება თითქოს იქ უნდა იწყებოდეს, სადაც წითურად სწერია: დაჯდა ნებითა ღთოსათა თამარ მეფედ დასაბამით განთა წელთა ექუსითათა ექუსას ოთხმოცდა ექუსა, ქორონიკონსა ოთხას და სამსა-ო. მაგრამ ამგვარი აზრი სამართლიანი არ იქნებოდა, რათგან ამ ადგილს რამოდენიმე გვერდი უძღვის წინ, რომელიც აგრეთვე თამარს ეხება, მხოლოდ მისი დაბადებისა და აღზრდის ხანას გვისურათებს. საფიქრებელია, რომ ეს ნაწილიც, როგორც ზევით გაკვრით უკვე აღნიშნული გვქონდა, თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებას შეადგენდეს და მისი ნაწარმოების დასაწყისი იყოს. ეს მით უფრო დასაჯერებელია, რომ თუმცა ამ ნაწყვეტს თავში გიორგი III-ის გამეფების თარიღი უზის და მისი მეფობის მოკლე ერთი-ორი წინადადებით გამოთქმული საზოგადო დახასიათებაა, მაგრამ მთელი დანარჩენი მოთხრობა მხოლოდ თამარს ეხება და აქვეა ნაამბობი თამარის გამეფებისა და კურთხევის მთელი გარემოება, აღწერილია მისი გარეგნობაც. ამ პირველი ნაწილის ავტორი რომ მართლაც თამარის მეფობის მთელი დანარჩენი ისტორიის აღმწერელი ყოფილა, ამის ერთი პირდაპირი დამამტკიცებელი ცნობაც მოიპოვება. პირველ ნაწილში იქ, სადაც თამარის მეორე მამიდის რუსუდანის დახასიათებაა. სახელდობრ ნათქვამია: «რომლისათუის აწ დამაკლებს წინამდებარე ესე მოთხრობად, თუ რაოდენ შუენიერება და თავდგმოლობა ექმნა ყოველთა პირველ მისსა ყოფილთა დედოფალთა», წინამდებარე ასაწერი ამბები საშუალებას არ მამლევენ რუსუდანის პირადი სათნოება დავახასიათოო. წინამდებარე-კი თამარის მეფობაა, ამგვარად ამ სიტყვებით ორივე ნაწილის აღმწერელის ერთდაიგივეობა ცხადი ხდება. მაშასადამე, ზემომოყვანილი, სათაურის მსგავსად დაწერილი, წითური წინადადება მხოლოდ თამარის მეფობის მომთხრობელი ნაწილის წარწერად უნდა ჩაითვალოს.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ეს საკითხი მაინც მარტო ამ დაკვირვებითა და დასკვნით არ ამოიწურება და თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებას, ზემოაღნიშნული წინამავალი ნაწილის მიმატების შემდგომაც, მაინც მისი დასაწყისი სრულად ისე, როგორც იგი დაწერილი ყოფილა, არ ექმნება წარმოდგენილი, მაგრამ ამაზე ეხლა საუბარი შორს წაგვიყვანდა. უნებლიეთ უნდა ჯერ-ჯერობით ამით დავკმაყოფილდეთ და ამჟამად გამოვარკვიოთ მხოლოდ, თუ სად და რით თავდება ეს ძეგლი?

სამწუხაროდ თამარ მეფის ახლად აღმოჩენილი ისტორიკოსის თხზულებას მთელი მეორე ნაწილი აკლია. იგი სწყდება რუკნადდინთან ბრძოლის უწინარესს ამბავზე, რათგან ქცის იმ ძველ მე-XVI – XVII სს. ნელთნაწერს, რომელშიაც ეს თხზულება შეტანილია, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა², ბოლო მოგლეჯილი ჰქონია და მხოლოდ შემდეგში 1731 წ., სხვა ქაღალდზე და სხვა ხელით ერაჯ ჭალაშვილს ქცის ვახტანგისეული რედაქციის ტექსტიტგან

¹ იხ. ავტორის წერილი „ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება“, გვ. 199.

² იქვე, გვ. 200.

გადმონაწერით შეუვსია დანაკლისი. ამისდა მიუხედავად თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიკოსის მეორე, დაკარგული ნაწილის თუმცა სრულად არა, მაგრამ მაინც შევსება შეიძლება.

ჯერ კიდევ ჩემს 1914 წ. დაბეჭდილს „ქართველი ერის ისტორიის“ მეორე წიგნში ვამბობდი: «ეხლა, როდესაც ანა დევის ქცის ხელთნაწერმა დაგვანახვა, რომ დიმიტრი I-ის მეფობის შესახებ ცნობები ლაშა-გიორგის დროინდელი ქართველი მემკვიდრის თხზულებითგანა ყოფილა ამოღებული და სხვა შემთხვევებშიაც ქცის შემავსებელთ ძველის წყაროებით უსარგებლიათ, მე დარწმუნებული ვარ, რომ თამარ მეფის ისტორიის ბოლოც შევსებულს ქცაში რომელისამე ძველი ქართველი მემკვიდრის თხზულებითგან უნდა იყოს ამოღებული». B ქცის აღმოჩენამ ჩვენ სრული საშუალება მოგვცა გამოგვერკვია, თუ საითგან ამოუღიათ ქცის შემავსებელთ ის ცნობები, რომელთა კვალი თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში არ ჩანს. M, B და შევსებული ქცის ტექსტების შედარებითი შესწავლა ცხადჰყოფს, რომ თამარის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების შესახებ, მიქელ კათალიკოსზე და დანარჩენი ცნობებიც, რომელიც შევსებულ ქცაშია, თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში კი („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) არ მოიპოვება, B ხელთნაწერში შენახული თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებითგან ყოფილა ამოღებული. ეს დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს ამ მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოების დაკარგული ნაწილი აღვადგინოთ. ამისთვის შევსებული ქცის თამარის მეფობის მომთხრობელი ტექსტი M ქცის „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტს უნდა შევადაროთ და, რაც ამ უკანასკნელთან შედარებით შევსებულ ქცაში ზედმეტი აღმოჩნდება, ის თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოებითგან იქმნება ამოღებული. თუ ამ ზედმეტ ნაწილებს შევაერთებთ და გადავბამთ, ჩვენ თვალწინ ამ ძეგლის დაკარგული მეორე ნაწილი წარმოგვიდგება. ამნაირი შედარებითი მუშაობის წყალობით თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ჯერჯერობით დაკარგული ნახევრის ტექსტი აღდგენილი გვაქვს კიდევ.

მაგრამ უნდა აღვნიშნო, რომ ამ ძეგლის პირველი შენახული ნაწილისა და M ქცისა და შევსებული ქცის ტექსტების შედარებითმა შესწავლამ დამარწმუნა, რომ ქცის შემავსებელთ ჯერ ერთი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ყველა ცნობებით არ უსარგებლიათ და ყველაფერი არ შეუტანიათ, და თანაც არც დედნის მოთხრობის წესრიგი დაუცავთ ყოველთვის, მართლწერისა და სიტყვათა წყობილების შეუცვლელობისათვისაც თითქოს ჯეროვანი ყურადღება არ უნდა ჰქონდეთ მიქცეული. ეს გარემოება სიფრთხილეს უნდა გვიკარნახებდეს და უნდა გვახსოვდეს მუდამ და ვიცოდეთ, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულების დაკარგული ნაწილის ზემოაღნიშნული გზით აღდგენილი ტექსტი დედნის სრულ ტექსტად ვერ ჩაითვლება. მას შეიძლება და უეჭველია ამაზე მეტიც უნდა ჰქონოდა, თვით მოთხრობის წესრიგი და სიტყვათა წყობილება, მით უმეტეს მართლწერა სრული სისწორითა და ზედმიწევნით დაცულად არ უნდა გვეგულებოდეს.

¹ იხ. „ქლი ერის ისტორია“ II, 632 შენ. 1914 წ.

ამგვარი აღდგენა მაინც საშუალებას გვაძლევს ავტორზე და მის თხზულებაზე საერთო მსჯელობა ვიქონიოთ, რათგან თხზულების არც ბოლო და არც დასაწყისი სრულად შენაწერი არ არის, პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის უნდა იყოს თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულება დაწერილი, არ მოგვეპოვება. ამიტომ გამოსარკვევია, როდის და როგორ არის დაწერილი იგი, ერთად თუ ნაწილ-ნაწილ, როგორც მაგ. თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ნაწარმოები „ისტორიანი და აზმანი“-ა შეთხზული? ამის გამორკვევის საშუალებას ჩვენი ისტორიკოსის თხზულების ერთი ადგილი გვაძლევს, რომელიც ზაქარია მჭარგრძელის ამირსპასალარად, ივანე მჭარგრძელის მსახურთ-უხუცესად და ჭიაბერის მანდატურთ-უხუცესად დადგენის ამბავის შემდგომ და შანქორის ომამდეა მოთავსებული. იქ ჩვენს ისტორიკოსს სხვათა შორის ნათქვამი აქვს, რომ თუ მომავალი თაობანი თამარის მეფობის დიდებულების ამბავს არ დაიჯერებენ, ასეთმა ურწმუნოებმა გაიხსენონ «ერაყამდის მისგან დადებული ხარაჯა და ბაღდადის კერძ მარაღამდის» და მაშინ დარწმუნდებიან, რომ ყველაფერი, რაც ნაამბობია, მართალი არისო. ვინც თამარ მეფის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორია იცის, ის რასაკვირველია მაშინვე მიხვდება, რომ ჩვენს ავტორს აქ საქართველოს ლაშქრის სპარსეთში ძლევამოსილი გალაშქრება აქვს ნაგულისხმევი, როდესაც ზემომოყვანილ წინადადებაში აღნიშნული ამბები მართლაც მოხდა. ხოლო ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ თამარ მეფის ამ ახლად აღმოჩენილ ისტორიკოსს თავისი თხზულების პირველი, 1184 – 1195 წ.წ. ამბების შემცველი, ნაწილი იმ დროს დაუწერია, როდესაც საქართველოს ჯარს ჩრდილოეთი სპარსეთი უკვე დაპყრობილი ჰქონდა და საქართველოს სახელმწიფოს ყმად ნაფიცად იყო ქცეული, ე. ი. თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში და მაინცდამაინც 1210 წ-ს, ან ამის შემდგომ ახლო ხანებში.

ჩვენი ისტორიკოსი რიტორული ენაწელიანობით მოქარგული სიტყვებით ერთგან გაიძახის: «რომელმან შეუძლოს აღწერასა მიცემად წარმართებანი თამარის საქმეთანი? რამეთუ ვითარ თმანი თავისანი თუითეულად ვერავინ აღრიცხუნეს, ეგრეთვე ვერცავინ ესენი აღწერნეს»-ო. მაგრამ თუნდაც რომ ვინმემ შესძლოს, სულ ერთია მომავალი თაობანი ამას არ დაიჯერებენ: «რომელთაცა ოდენ შეუძლოს, საეჭუელ მიჩნს მომავალთაგან შემდგომად არა დარწმუნებად»-ო. მას საქართველოს სახელმწიფოს ბრწყინვალე ხანის თანამედროვეს და მომავალში თავის სამშობლოსათვის უფრო მეტი წარმატებისა და სიძლიერის მოიმედეს, ეგონა, რომ მერმინდელი თაობანი ისტორიკოსს არ დაუჯერებდენ, რომ საქართველო წინათაც, თამარის დროსაც ასე დაწინაურებული იყო. მან არ იცოდა, რომ ისტორიის ბედის ტრიალი ჩვენს სამშობლოს ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდებდა, რომ თამარის ხანა მერმინდელ თაობებს უუბრწყინვალეს დროდ ეჩვენებოდათ და არამცთუ იმას დაიჯერებდენ, რასაც ისტორიკოსები მასზე მოუთხრობდენ, არამედ ქართველს ერს ყოველი საქართველოს შესანიშნავი ძეგლი უეჭველად თამარის აგებულ-ნამოქმედარად ექმნებოდა მიჩნეული.

თამარ მეფის ისტორიკოსის თანამედროვეობა მისი თხზულების უკანასკნელ ნაწილშიც ნათლად ჩანს და თვით მასაც აქვს ორგანო ეს გარემოება აღნიშნული. თამარის გარდაცვალებით გამოწვეული მწუხარების შესახებ მას ნათქვამი აქვს: «ეს რეთ გვანდა დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვსცა და ყოველი სოფელი»-ო. ხოლო დიდებული მეფის სახელგანთქმულობაზე იგი ამბობს: «საქმეთა მისთათჳს რადლა საჰმარ არს თქმად, რამეთუ კიდით კიდედმდე განისმნეს, ვითარცა თჳთ მოწამე არს ყოველი ჩუენ მიერ ხილული სიტყუისაებრ ბრძნისა»-ო.

საკმარისია ადამიანმა გადაიკითხოს თამარ მეფის ავადმყოფობისა და სიცოცხლის უკანასკნელი წუთებისა და სიკვდილის მშვენიერი აღწერილობა, რომ ადამიანმა იქ თანამედროვის გულისძგერა და ტკივილი ცხადად იგრძნოს. თუ ზემოთ განსაზღვრულ თარიღთან ერთად გავითვალისწინებთ, რომ ჩვენი ისტორიკოსის თხზულების მეორე, შევსებულ ქცაში შენახული, ნაწილი თამარის უკანასკნელ დღეებსა, წუთებსა და სიკვდილს ისეთი სიცხოვებითა და გრძნობიერებით მოგვითხრობს, რომ აღწერილობას თავზე ახლად დამტყდარი უბედურების ძლიერი შთაბეჭდილების გავლენა ეტყობა, მაშინ თავისთავად დაგვებადება დასკვნა, რომ იგი თამარ მეფის გარდაცვალების უმაღლეს და იყოს დამთავრებული. ამგვარად თამარის მეორე ისტორიკოსის მთელი შრომა 1210 – 1213 წ.წ. უნდა იყოს დაწერილი.

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის პიროვნების დასახასიათებლად უნდა აღინიშნოს, რომ მისი მოთხრობა არას დროს, რამდენადაც შენახული ტექსტითგანა ჩანს, საომარ მოქმედების მიმდინარეობას არ გვისურათებს. ამ მხრივ იგი თამარის პირველი ისტორიკოსის „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორისაგან განსხვავდება, რათგან ამ უკანასკნელს პირიქით, როგორც შანქორის, ისევე რუკნადდინთან ბრძოლა დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ თამარის მეორე ისტორიკოსი სამხედრო მოქმედების დამსწრე და თვითმხილველი არ უნდა ყოფილიყო. ამის გამო უეჭველია ის სამხედრო პირი არ იქმნებოდა.

მეორეს მხრით თამარ მეფის ისტორიკოსი არც სამეფო დარბაზობის აღწერილობით ყოფილა დაინტერესებული. საგულისხმოა, რომ ჩვენს ავტორს არც ერთი დარბაზობა, თვით მნიშვნელოვანი, საზეიმოც კი, არა აქვს დასურათებული იმ დროს, როდესაც „ისტორიათა და აზმათა“ აღმწერელს დარბაზობისა და ზეიმის შესახები ამბები ასე ჰყვარებია. ამის გამო თამარის მეორე ისტორიკოსი დარბაზის მოხელედ, ან წევრადც არ არის საფიქრებელი.

უეჭველია იგი არც მმართველთა უმაღლეს წრეს უნდა ჰკუთნებოდა; რამდენჯერმე ის მათ წუნსა და ბრალსა სდებს. იგი მაგ. არ მალავს, რომ განძის საქმე «აქა ვერა კეთილად განაგეს ზაქარია და ივანე და ესეოდენ იქმნა დაკლება ამას გამარჯუებასა შინა»-ო (რგ. 35 ა). გაუფრთხილებლობას აბრალებს იგი თამარ მეფის მახლობელ და მმართველ პირებსაც, რომ მძიმე ავადმყოფს გვირგვინოსანს არ გაუფრთხილდნ და ერთი ადგილითგან მეორეში მიჰყავდათ: «აქა საბრალთელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულუბელს ყუეს ეგოდე-

ნი ტკივნეულობაჲ მისი, რამეთუ წარმოიყუანეს კუბოთა ტფილის [ს] და შემდგომად მცირედთა დღეთა ენებათ ჩუეუ-ლებისაებრ, რათა დასოს განვიდენ, ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელდა სენი იგი უწყალო-ო.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ჩვენმა ისტორიკოსმა მაინც თამარ მეფის შინაური ცხოვრება კარგად იცის. დაწვრილებით მოთხრობილი აქვს, სად და როგორ ლოცულობდა, როცა საქართველოს ჯარს საომრად გაისტუმრებდა ხოლმე, არ ავიწყდება, თუ ვინ ახლდა ასეთ შემთხვევებში დიდებულ გვირგვინოსანს. ამიტომ ისე გამოდის, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი თითქოს დიდებული გვირგვინოსნის ცოტად თუ ბევრად ახლო მდგომი პირი უნდა ყოფილიყო.

საფიქრებელი ხდება, რომ იგი ანტონი მწიგნობართ-უხუცესის, ჭყონდიდლისა და ვაზირთა უპირველესის მომხრეთაგანია, რათგან არც ერთი მაშინდელი მოღვაწე მას ასე შეეკებული არა ჰყავს, როგორც ანტონი. მისი არჩევა ღვთის შთაგონების შედეგად არის წარმოდგენილი. იგი არის «ნ ა ნ დ ვ ი ლ ვ ე კ ა ც ი ღ ი რ ს ი ქ ე ბ ი ს ა, ჭ ე შ მ ა რ ი ტ ი ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე, მ ა რ თ ა ლ ი, წ რ ფ ე ლ ი, უ მ ა ნ კ ო, ს ა ხ ი ე რ ი, მოწყალე ყოველთა, ტკბილი, მ და ბ ა ლ ი, პ ა ტ რ ო ნ ი ს ა ე რ თ გ უ ლ ი უ ზ ო მ ო დ და შემეცნებული საურავთა საეკლესიოთა და მონასტერთათუის. რ ა დ ლ ა ს ა - ჯ მ ა რ ა რ ს თ ქ მ ა დ, თ ვ თ წ ა მ ე ბ ე ნ ქ მ ნ ი ლ ნ ი მ ი ს ნ ი ყ ო ვ ე ლ გ ა ნ»-ო, გაიძახის ჩვენი ისტორიკოსი.

უნებლიეთ იპყრობს მკვლევარის ყურადღებას ის გარემოებაც, რომ რუგნადდინის წინააღმდეგ გასასტუმრებელი ჯარის თამარ მეფისაგან დალოცვის აღწერილობაში ჩვენს ისტორიკოსს ასეთი წვრილმანი ცნობა აქვს მოხსენებული, თუ ვის ეჭირა სახელდობრ ჯვარის მეორე მხარე იმ დროს, როდესაც მეომრები ჯვარისა და თამარის ხელზე სამთხვევად მოდიოდნენ. და იწყეს «თ ა - ყ უ ა ნ ი ს ც ე მ ა დ პ ა ტ ი ო ს ნ ი ს ა ჯ უ ა რ ი ს ა და ა მ ბ ო რ ი ს ყ ო ფ ა დ და ე გ რ ე თ ვ ე შ ე მ თ ხ უ ე ვ ა დ ჯ ე ლ ს ა თ ა მ ა რ ი ს ა ს ა... რ ა მ ე თ უ ე რ - თ ი თ ა ჯ ე ლ ი თ ა თ უ ი თ მ ა ს ე პ ყ რ ა მ ე ლ ი ჯ უ ა რ ი ს ა, ხ ო ლ ო ე რ - თ ი თ ა ე ზ ო ს - მ ო მ დ ვ ა რ ს ა ბ ა ს ი ლ ი ს და ჯ უ ა რ ი ს მ ტ ვ ი რ თ ვ ე ლ ს ა»-ო. რაკი აქ ასეთი უმნიშვნელო რამის გამო ეზოს-მოდღარი ბასილი არის დასახელებული, ჰიპოთეზის მსგავსად, ან საკითხად შეიძლება წამოყენებული იყოს, ეს გარემოება ბასილი ეზოს-მოდღარის ავტორობის მომასწავებელი ხომ არ არის?

ასე თუ ისე, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი დახელოვნებულ მწერლად მოჩანს. თუმცა საღმრთო წერილითგან ამოღებული წინადადებები მის თხზუ-ლებაში იშვიათი არ არის ხოლმე, მაგრამ მსოფლიო ისტორიის განთქმული მოღვაწეებისა და შემთხვეულებათა მოხსენებაც იცის. შანქორის გამარჯვებას ის უწოდებს უ ლ უ მ პ ი ა ნ ს გამარჯვებას, «ფ რ ი ა დ უ ა ღ რ ე ს ა ს ა ქ ე - ბ ე ლ ი ს ა მ ი ს გ ა ნ ძ ლ ე ვ ი ს ა, რ ო მ ე ლ ი ყ ო ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ო ს დ ა რ ი - ო ს ს ზ ე დ ა» (რგ. 353 ბ). მაინც, რამდენადაც შენახულ ტექსტიდან ჩანს, მსოფ-

ლიო ისტორიითგან მოყვანილი შედარებანი ჩვენს ისტორიკოსს ცოტა აქვს და არც ერთხელ, რაც ფრიად დამახასიათებელი და საგულისხმოა, სპარსულ-არაბული მხატვრული მწერლობითგან ამოღებული მაგალითები მას მთელს თხზულებაში არ მოეპოვება. ამ მხრივ ჩვენი ისტორიკოსი თამარის პირველი ისტორიკოსის, „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება. უეჭველია ეს გარემოება შემთხვევითი არ უნდა იყოს და უფლება გვაქვს მისი მიმართულებისა და მსოფლმხედველობის გამომჟღავნებლად მივიჩნიოთ. რაც უნდა იყოს, თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი უმთავრესად საღმრთო წერილსა და ბერძნულ ჟამთააღმწერელობის ძეგლებში ნაკითხ ადამიანად გვეჩვენება და მაჰმადიანური მხატვრული თუ ისტორიული მწერლობის ნაკითხოზა არ ემჩნევა. იქნებ ეს დარგი მისთვისაც სრულებით უცნობი არ ყოფილიყოს, მაგრამ გული და გონება ამისთვის მაინც დახშული ჰქონია.

რასაკვირველია ჩვენს ავტორს ქართული საისტორიო თხზულებები უნდა სცოდნოდა კარგად და ეტყობა კიდევ, რომ ამ ცოდნას მისთვის უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. თამარ მეფის უკანასკნელი წუთების აღწერილობასა და გოდებაში იგი ცოტა არ იყოს გიორგი ხუცეს-მონაზონს გვაგონებს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც საზოგადოდ შთაბეჭდილება მოუხდენია და ერთგან თავის თხზულებაში ჩვენი ავტორი მას ცხადად ჰგულისხმობს კიდევ. სახელდობრ მას აღნიშნული აქვს, რომ თამარის მეფობის დასაწყისში «მ ის ვ ე დ რ კ უ ს ა ძ ი რ ის ა ნ ა ყ ო ფ თ ა ლ ი პ ა რ ი ტ ე თ თ ა, შ ვ ი ლ თ ა კ ა ხ ა ბ ე რ თ ა... ი წ ყ ე ს ძ მ ა ც უ ა დ და ბ რ ძ ო ლ ა დ მ ა ხ ლ ო ბ ე ლ თ ა თ უ ი ს თ ა, რ ო მ ე ლ თ ა ა რ ც ა მ ხ ი ლ ე ბ უ ლ თ ა შ ე ი გ ო ნ ე ს, ა რ ც ა წ ყ ა ლ ო ბ ა თ ა გ ა ნ თ ა მ ა რ ის თ ა შ ე ი კ დ ი მ ე ს, ა რ ა მ ე დ ძ უ ე ლ ა დ მ ა თ თ უ ის და წ ე რ ი ლ ი კ უ ა ლ ა დ გ ა ნ ა ა ხ ლ ე ს და კ უ დ ს ა ძ ა ლ ლ ის ა ს ა, გ ი ნ ა კ უ თ ხ ს ა ფ ლ ა ს ის ა ს ა ე მ ს გ ა ვ ს ე ბ ო დ ე ს-ო (რგ. 36 a). ლიპარიტის შესახებ ძველად ქართულ საისტორიო მწერლობაში მართლაც მოიპოვება ცნობები, მაგრამ მხოლოდ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსა აქვს ლიპარიტის მოღალატური მოქმედებისაღმი მიდრეკილების დაუშლელობაზე ნათქვამი. დიდებულმა გვირგვინოსანმა ბევრი ცდის შემდგომ დაინახა. რომ როგორც კუდი «ძ ა ლ ლ ის ა ა რ ა გ ა ნ ე მ ა რ თ ე ბ ი ს», ისევე ლიპარიტის გასწორება შეუძლებელი იყო და ამიტომ საქართველოთგან გააძევაო¹.

თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის მოთხრობის დამახასიათებელ თვისებად ის გარემოება უნდა იქმნეს მიჩნეული, რომ იგი თამარის მეფობის პირველს წლებში მომხდარი შინაური პოლიტიკური ბრძოლის შესახებ თავის მკითხველს არაფერს უამბობს: ცალი სიტყვითაც-კი მოხსენებული არ არის დიდგვარიან აზნაურთა გაფიცვისა და ყუთლუ-არსლანისა და მისი დასის საგულისხმო ამბავი. სამაგიეროდ მას ვრცელი და საყურადღებო ცნობებით აღსავსე მოთხრობა მოეპოვება თამარ მეფის მიერ მოწვეული საეკლესიო კრების შესახებ, რომელსაც „ისტორიანი და აზმანი“ სრულებით არ იხსენიებენ. შეიძლება ადამიანს ეფიქრა, რომ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსს, როგორც მე-XIII ს.

¹ ც ა მ ფ თ მ ფ ს ა დ ა ვ ი თ ი ს ი (*522, გვ. 289).

დამდეგის მწერალს, საქართველოს დიდებული გვირგვინოსანის მეფობის პირველი წლების ამბები კარგა არც-კი სცოდნოდეს და მისი მდუმარება სწორედ ამითვე აიხსნებოდა ამ შემთხვევაში, მაგრამ იმის გარდა, რომ ამგვარი აზრის უსაფუძვლობას ჩვენი ისტორიკოსისაგან მოყვანილი საეკლესიო კრების აღწერილობაც ამტკიცებს, თითონ მას აქვს ერთგან მოხსენებული ამბავი, რომელიც ნათლად მოწმობს, თუ თამარის მეფობის პირველი წლების თავგადასავალის რამდენად კარგი მცოდნე უნდა ყოფილიყო. ის სახელდობრ ამტკიცებს, რომ თამარი თითონაც დაუცხრომელად მუშაობდა და სხვებსაც მუდამ ამუშავებდა სხვათა შორის იმიტომაც, რომ მოცლილნი არა «სხუათა განზრახვათა და მოეკიდნენ, ვითარცა სიმდიდრითა აღაღებულთა, ანუ ერთი-ერთისა მტერობად მოიცლიდეს და ბრძოლად, ვითარ ყუეს-ცა ვიეთმე დაწყებასავე ამისსა მეფობისასა მისვე დრკუსა ძირისა ნაყოფთა ლიპარიტეთთა შვილთა კახაბერთა, რამეთუ იწყეს... ბრძოლად მახოვრებელთა თუისთა», რომელთაც არაფრით თავიანთი არ დაუშლიათ და ანტონი ჭყონდიდელის ორი ძმა დაუხოციათ კიდეც და რომელნიც განრისხებულს თამარს ხუთივე ძმა დაუჭერინებია და სათითაოდ ხუთს ციხეში ჩაუსვამს; ხოლო შემდგომ, როდესაც თურმე ჭკუა ვერც ამან ასწავლათ, ექსორიაქმნით საქართველოთგან საბერძნეთის მაკედონიაში განუდევნია. ეს უკანასკნელი ამბავი თამარ მეფის პირველ ისტორიკოსსაც-კი არა აქვს თავისს ნაწარმოებში („ისტორიანი და აზმანი“) მოხსენებული. ამის გარდა თამარის მეორე ისტორიკოსის ცნობაში, რომ «სიმდიდრით აღაღებულთა» შორის, რომელნიც «სხუათა განზრახვათა და მოეკიდნენ» და თამარის მეფობის დასაწყისში «მტერობად და ბრძოლად მოიცალეს, უნებლიეთ მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსლანი და მისი დასი გვაგონდება და შესაძლებელია ჩვენს ავტორსაც სწორედ ეს ამბავივე ჰქონოდა ნაგულისხმევი. ზემოთმოყვანილი ცნობითგან მაინცდამაინც ცხადია, რომ მას თამარის მეფობის დასაწყისის ხანის შესახებაც ბევრი რამე სცოდნია, რაც მოთხრობილი არა აქვს.

საზოგადოდ მისი როგორც მოთხრობა, ისევე ამბების გაშუქება თამარის პირველი ისტორიკოსის მოთხრობა-გაშუქებისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება. რაც ერთს აინტერესებდა, მეორეს გაკვრით მოუხსენებია, ან სრულებით დაუდუმნია. იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც ორთავე ისტორიკოსს ერთიდაიგივე ისტორიული მოვლენა აქვს აღწერილი, მათი მოთხრობა ხშირად საგრძნობლად განსხვავდება, ზოგჯერ ერთი მეორეს არც-კი უდგება ალბათ იმიტომ, რომ მოვლენის სხვადასხვა საფეხურები აქვთ ნაგულისხმევი. ქც~ის შემავსებელთ ეს გარემოება სრულებით გათვალისწინებული არ ჰქონიათ და ამ ორი ისტორიკოსის ცნობები მექანიკურად გადაუბამთ ერთი მეორეზე და ვერც-კი შეუმჩნევიათ, რომ ზოგჯერ ეს ცნობები ერთი მეორეს სრულებით არ ეგუება.

თამარის მეორე ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, შინაური პოლიტიკურ-სოციალური მოძრაობის აღწერას უფრო გაურბოდა. საფიქრებელია, რომ მას სომეხ-ქართველთა საეკლესიო კრებისა და ცნობილ შეცილებაზეც არაფერი უნდა ჰქონოდა ნაამბობი. სძულვებია მას თამარ მეფის პირველი ქმარიც. მართა-

ლია თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსი პირველი ქმრის გიორგი რუსის შესახებ ზოგიერთში უფრო დაწვრილებით ცნობებს გვაწვდის, ვიდრე „ისტორიანი და აზმანი“, მაგრამ მის სახელს არც ერთხელ არ იხსენიებს იმ გვარადვე, როგორც რუსის მომყვანელი დიდებულის სახელსაც არ უმჟღავნებს მკითხველს. ის მხოლოდ არ მაღავს თავის უკმაყოფილებას და ამბობს: «ე ს ე ვ ე რ ა კ ე-თ ი ლ ა დ გ ა ნ ა გ ე ს, რ ა მ ე თ უ ა რ ც ა კ ა ც ი ი გ ი ღ ი რ ს ი ს ა ქ მ ი ს ა წ ა-რ ა ვ ლ ი ნ ე ს და ა რ ც ა მ ი ს ს ა მ ე ც ნ ი ე რ ი ყ უ ნ ე ს, რ ო მ ე ლ ს ა ი გ ი მ ო ი ყ უ ა ნ ე ბ დ ე ს» და ჩივის, რომ «ე ს ო დ ე ნ ს ა მ მ ი მ ე ს ა ს ა ქ მ ე ს ა ს უ-ბ უ ქ ა დ შ ე ე ხ ე ბ ო დ ე ს»-ო. დაწვრილებით აქვს მას აღწერილი ის მედგარი წინააღმდეგობა, რომელიც თამარს გაუწევია ამ საქმისათვის, მაგრამ თავისი მაინც ვერ გაუტანია, რათგან დიდებულები და მმართველი წრეები საქართველოს სამეფო ტახტის უმემკვიდრეობის საბუთიანობით ძალას ატანდნენ და «ყ ო ვ ლ ი თ უ რ თ შ ე ა ი წ რ ო ე ბ დ ე ს ს უ ლ ს ა მ ი ს ს ა». ბოლოსდაბოლოს თამარ მეფე იძულებული გამხდარა, საერთო სურვილს დამორჩილებოდა. ისტორიკოსს მაინც ხაზგასმით აქვს აღნიშნული, რომ «თ უ ი ნ ი ე რ ნ ე ბ ი ს ა მ ი ს ი-ს ა ყ უ ე ს ქ ო რ წ ი ლ ი»-ო.

ჩვენი ისტორიკოსი სდუმს გიორგი რუსის სამხედრო მოღვაწეობაზეც და მას ერთი სიტყვითაც მოხსენებული არა აქვს ის ლაშქრობანი, რომლის მონაწილედაც „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორის სიტყვით იგი უნდა ყოფილიყო. სამაგიეროდ მას აღნიშნული აქვს, რომ გიორგი რუსის ს კ უ ი თ უ რ ი ბუნება. და ქცევა, სიმთვრალე და სხვა სისაძაგლე უკვე «ა რ ა მ რ ა ვ ა ლ თ ა დ ღ ე თ ა შ ე მ დ გ ო მ ა დ გამოსჩენია. სულ სხვანაირად აქვს აღწერილი ჩვენს ავტორს თამარისაგან პირველი ქმრის განტევეების ამბავიც. თუ „ისტორიანი და აზმანი“ თამარს განშორების დროს მაინც ცრემლს აღვრევინებს, აქ თამარი უფრო ბუნებრივად, ადამიანურად არის წარმოდგენილი და მისი ქალური თავმოყვარეობის აღშფოთება მშვენიერი ფერადოვნობით არის აღბეჭდილი: მართალია საღმრთო სჯული ბრძანებს «ა რ ა გ ა ნ შ ო რ ე ბ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ს ა ს ა წ ო ლ-ს ა», მაგრამ ეს ისეთ პირებისათვის არის ნათქვამი, რომელნიც თითონაც საცოლ-ქმრო დამოკიდებულების სიწმინდეს იცავენ ხოლმე. ხოლო «რ ო მ ე ლ მ ა ნ ა რ ა და ი ც ვ ა ს ს ა წ ო ლ ი თ ვ ს ი წ მ ი და დ, ა რ ა ჯ ე რ ა რ ს მ ი ს თ ა ნ ა და თ მ ე ნ ა»-ო. ცნობილია, რომ საქრისტიანო მოძღვრება სამწუხაროდ ორთავე სქესს თანასწორ პირობებში არ აყენებდა, არამედ ქალს უფრო მკაცრად ეპყრობოდა. თამარ მეფეს ამ მხრივ ცოლ-ქმარი თანასწორად პასუხისმგებელად მიუჩნევია. ხოლო, როდესაც თამარის ყოველსავე ცდას მის განსაშორებლად ფუჭად ჩაუვლია, პირიქით, იმდენადაც-კი გაკადნიერებულა, რომ მოგზავნილი ჩამგონებლები ნაცემიც-კი გამოუსტუმრებია განრისხებულს, მაშინ მოთმინებით-გან გამოსულს თამარ მეფეს საჯაროდ «წ ი ნ ა შ ე ყ ო ვ ე ლ თ ა ს ა» გიორგი რუსისათვის გამოუცხადებია: რათგან ვითარცა მრუდე ხის აჩრდილის გასწორება შეუძლებელია, ისევე შენი მორჯულება მე არ ძალმიძს, ამიტომ «გ ა ნ-ვ ი ყ რ ი მ ტ ვ ე რ ს ა ც ა, რ ო მ ე ლ ი ა ღ მ ე კ რ ა შ ე ნ მ ი ე რ»-ო. მიუხლია თუ არა ამ უკადრისი და სოდომური ქცევის მიმდევარი კაცისადმი ეს ზიზღითა და აღშფოთებული გრძნობით აღსავსე სიტყვები, მაშინვე წარმომდგარა და

გასულა ოთახითგან. ოლო იქ მყოფ რუსუდანსა და მთავრებს ამ სამარცხვინო საქმისათვის ბოლო მოუღიათ: გიორგი რუსის გამევება გადაუწყვეტიათ და აუსრულებიათ კიდეც.

ჩვენი ისტორიკოსი თამარისათვის როგორც პირველი საქმროსა, ისევე მეორე საქმროს არჩევის დროს გამოჩენილ მრავალ მოაჯისა და თამარის ქმრობის მსურველთა შესახებაც სდუმს. ამ მხრივ იგი თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის, „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორისაგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება. თამარისათვის მეორე საქმროდ დავით სოსლანის არჩევის ამბავიც ჩვენს ისტორიკოსს უფრო ბუნებრივად და სინამდვილით აქვს გადმოცემული. თუ „ისტორიათა და აზმათა“ აღმწერელი მოგვითხრობს, ვითომც თამარ მეფეს განეცხადებინოს «ა რ ა ო დ ე ს ყ ო ფ ი ლ ა გ უ ლ ი ჩ ე მ ი მოწადინე ქმროს ნობისა არცა პირველ, არცა აწე»-ო (*646, გვ. 431), იგი გვაუწყებს, რომ თამარი ახალ საქმროს იცნობდა და სწორედ «მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ი ს ა თ უ ი ს ყ რ მ ი ს ა» თანხმობა განაცხადაო. ხოლო თუ გავიხსენებთ, რომ თამარი მისთვის პირველი საქმროს მოყვანის დროს დიდებულებს ეუბნებოდა, როგორ ირჩევთ ისეთს ადამიანს, რომელსაც არ ვიცნობთო, საფიქრებელი ხდება, რომ შესაძლებელია დავით სოსლანი გულში თამარს მაშინვე უფრო შესაფერისად მიაჩნდა და მეორეჯერ არჩევანიც მისი სურვილის თანახმად ყოფილიყო მოხდენილი.

საგულისხმო ცნობები აქვს ჩვენს ისტორიკოსს თამარ მეფის მოღვაწეობის შესახებ. იგი ახასიათებს მას ვითარცა პოლიტიკურს მოღვაწეს და სამეფოს საჭეთმპყრობელს, თვალწინ უშლის მკითხველს თამარის პოლიტიკურს გეზს შინაურს ცხოვრებაში და საერთაშორისო დამოკიდებულებაში. საქართველოს პოლიტიკური ძლიერებისა და საზღვრების სწრაფი ზრდის საერთო მიმოხილვის შემდგომ ჩვენი ისტორიკოსი თავის მკითხველს აფრთხილებს: ე ს ე ყ ო ვ ე ლ ი რ ა გ ე ს მ ო დ ი ს, ნ უ ვ ი ნ ე ს რ ე თ ჰ გ ო ნ ე ბ თ, თ უ მ ც ა თ უ ი ნ ი ე რ თ ა მ ა რ ი ს ს ა რ ა მ ე ქ მ ნ ი ლ ი ყ ო ვ ი ს გ ა ნ ც ა, ა რ ა მ ე დ ე ს რ ე თ გ ა ნ ი გ ო ნ ე, მ ო ნ ა პ ი რ ე თ ა მ ო ნ ა ხ ი ა ნ ს ა ქ მ ე, ა ნ უ ც ი ხ ე ა ს ა დ ე ბ ე ლ ი, ა ნ უ თ უ რ ქ მ ა ნ ი შ ე მ ო დ გ ო მ ი ლ ი, ა ნ უ ქ ა ლ ა ქ ი გ ა ნ ს ა ტ ე ხ ე ლ ი, ა ნ უ ქ უ ე ყ ა ნ ა მ ო ს ა რ ბ ე ვ ე ლ ი, მ ო ა ც ს ე ნ ი ა ნ თ ა მ ა რ ს დ ა მ ა ნ გ ა ს ი ნ ჯ ი ს ს ა ქ მ ე ი გ ი დ ა გ ა მ ო ი კ ი თ ხ ი ს. უკეთუ ღირს იყვის შეყრასა ლაშქართასა, უბრძანის ზაქარიას და ივანეს და შეყარნიან ლაშქარნი, თუით დავით მეფე წავიდის და არა სადათ შემოქცეული ცუდად. უკეთუ უმცირესი რამე იყვის, მყის შესხნის დარბაისერნი (sic) თუისნი და, ვითარ შავარდენთა მოისაქმიან. თუ თუით იყვის ანუ მინდორით ნადირობასა შინა, ანუ შინამყოფსა, და ესმის რამე და შესხნის მუნ ღირსნი მისნი: ვითარ არწივთა კაკაბნი ეგრეთ დანაბნიან ყოველნი წინააღმდეგომნი»-ო (რვ. 36 ბ – 36: ა). ხოლო ისტორიკოსის სიტყვით «ამას ყოველსა დაუშრომელად რა მოქმედებდა, არა თუისისა ქონებისა მოქენე იყო და არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა, არამედ თუით მათვე

მისცემდა, რომელთა აუცალოებდა თუ ისთა ლაშქართა: ვითარ წამებს დიდი და სახელგანთქმული სახ(ე)ლი სომეხთა მეფეთა ანისი, რომელი წარუღო სპარსთა შანშაობისა თანა მრავალ-ჟამ მათგან ქონებულთ, – ხოლო სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი. და ამათ ორთა პირთათუის იქმოდა: პირველად რათა მარადის გული უთქუმიდეს და შური აიღონ ერთმანერთისა წარმართთა შეძინებისათუის თუისისა, და მეორედ რათა მოუკუეთოს ყოველი მიზეზი, რომელი დაკსნის ერთგულობასა»-ო (რგ. 36^{7 B}).

თუმცა ქც~ის შემავსებელის წყალობით ჩვენი ისტორიკოსის ზოგი ცნობები უკვე წინათაც ვიცოდით, მაგრამ კიდევ ბევრია ისეთიც, რომელიც ფრიად საყურადღებო საკითხებს ეხება, მაშინდელ პოლიტიკურ მოღვაწეებს ახასიათებს და გვისურათებს, და აქამდე სრულებით უცნობი იყო. წინასწარ მოხსენებაში ყველაფრის ჩამოთვლა შეუძლებელია და არც საჭიროა: ძეგლი რომ დაიბეჭდება, ყველას საშუალება ექმნება ეს ცნობები თვითვე ამოიკითხოს. სხვათა შორის მხოლოდ ამ ისტორიკოსს აქვს თამარ მეფის გარეგნობის აღწერილობა. მისი სიტყვით «ტანსა ზომიერსა გრემანობა თუალთა და დაწუთა სპეტაკთა ზედა ვარდებრივ ფეროვნობა, მოცხუივ ხედვა, ლაღი მიმოხედვა, ტკბილი პირი, მხიარული და ულიზდო სიტყუის სინარნარე» (რგ. 33 ab) ახასიათებდა საქართველოს უმშვენიერეს ასულსა და დიდებულ გვირგვინოსან საჭეთმპყრობელს. ადვილი წარმოსადგენია თუ რამდენი საყურადღებო, ჩვენთვის სრულებით უცნობი, ამბები უნდა იყოს დაკარგული თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულების იმ მეორე ნაწილთან ერთად, რომელიც B ქც~ის ხელთნაწერს აკლია.

უეჭველია ბატონიშვილს ვახუშტს თავისი ისტორიის შედგენის დროს თამარ მეფის ამ მეორე ისტორიკოსის თხზულებაც ხელთ უნდა ჰქონოდა. ამ გარემოებას ის ცნობებიც ცხადჰყოფენ, რომელნიც ვახუშტსა აქვს თამარის მეფობის აღწერილობაში შეტანილი და რომელნიც მხოლოდ ამ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის ნაწარმოებებთან შეიძლება რომ ამოღებული ყოფილიყო. ამგვარ ცნობათა ჯგუფს ეკუთვნის: ჯერ ერთი ამბავი კახაბერისძეთა მიერ ანტონი ჭყონდიდელის ორი ძმის მოკვლისა და თამარისაგან ამის გამო კახაბერისძეთა შეპყრობისა, ციხეში დამწყვდევისა და შემდეგ მათი მაკედონიაში გაძევების შესახებ, სადაც ისინი ბრძოლაში დახოცილან (ბაქრაძე. საქართველოს ისტორია, 197), – შემდეგ ცნობა თამარის მეორე მამიდის მეორე რუსუდანის შესახებ, რომელმან შეიყვარა ქალწულება 80 წლისა დღეთა-ო, რომელთანაც თურმე იზრდებოდა ოვსთა ბატონიშვილი დავით სოსლანი (იქვე 202), – აგრეთვე ცნობა იმის შესახებ, რომ შანქორის ომში საქართველოს ჯარის გასტუმრების უმაღლეს თამარ მეფე ფეხშიშველი მივიდა მეტეხს და წარგზავნილი სპის ძლევამოსილებისათვის ევედრებოდა ღმერთს (იქვე 207), რომ მაჰმადიანნი ხალიფას სთხოვდნენ თამარ მეფის წინაშე ეშუამდგომლა მათზე ხარკის დადებით დაკმაყოფილებულიყო, რაც დიდებულ გვირგვინოსანს შეუწყნარებია კიდევ (იქვე 211) და სხვა. რათგან არაფერი ამის მსგავსი

„ისტორიათა და აზმათა შარავანდედთა“-ში არ მოიპოვება და მხოლოდ თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსსა აქვს მოთხრობილი, ამიტომ ყველა ამგვარი ცნობებისათვის წყაროდ ჩვენ თამარის მეორე ისტორიკოსის თხზულება უნდა ვიგულისხმოთ. მართალია ზოგიერთი ამ ამბავთაგანი ვახტანგისეულ სწავლულ კაცთ ქცის ტექსტში ჩაურთავთ და ამ ჩანართებითგანაც შეეძლო ვახუშტს ამოეკითხა, მაგრამ ზოგიერთი ცნობათაგანი, როგორც მაგ. კახაბერისძეთა დანაშაულობისა და დასჯის შესახებ და თამარის მამიდა მეორე რუსუდანზე, არც ამ ჩანართებში მოიპოვება და მხოლოდ თამარის მეორე ისტორიკოსის თხზულების სრულს ტექსტშია. თავის დროზე განსვენებული დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე ერთი ასეთი ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი ცნობის შესახებ რუსუდანზე ამბობდა კიდევ: „მეორე რუსუდან სრულებით არ არის ცნობილი და არა ჩანს, სად ჰპოვა ეს ცნობა ვახუშტიმ“-ო (იქვე 202, შენ. 1). მაშინ ეს მართლაც გაუგებარი იყო, ეხლა კი ჩვენ დანამდვილებით ვიცით, რომ იგი თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულებითგან აქვს ბატონიშვილს ვახუშტს ამოღებული. ეს გარემოება სრულს უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ბატონიშვილს ვახუშტს თამარ მეფის მეორე ისტორიკოსის თხზულება სრულად და არა ჩანართების სახით უნდა ჰქონოდა. საფიქრებელია, რომ ეს ძეგლი მას ქცის ხელთნაწერში შეტანილი ექმნებოდა. ხოლო რათგან ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერმა ისტორიკოსმა თავისი თხზულება მოსკოვში 1743 წ. დასწერა, ამიტომ ქცის იმის მსგავსი მეორე ხელთნაწერი, რომელიც ეხლა აღმოჩნდა და დღევანდელი ჩემი მოხსენების საგანს შეადგენს, რუსეთშიაც უნდა ყოფილიყო გატანილი და შესაძლებელია სადმე ეხლაც გადარჩენილი იყოს.

ჩვენი ისტორიკოსის ენა ოდნავადაც არ მიაგავს თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის ხელოვნურს, რიტორული მჭერმეტყველებითა და ფილოსოფიური სკოლის მიმდევრობით მძიმე ტერმინოლოგიით დატვირთულს ენას. მისი მოთხრობა მკვირცხლად მიმდინარეობს, მსუბუქი, ლამაზი ენით არის გამოთქმული და მკითხველს თავისი ბუნებრივობითა და გულწრფელობით უნებლიეთ ჰხიზლავს. ამ მხრივ იგი ქართველ ისტორიკოსთა საუკეთესო წარმომადგენელთა მაგალითს მისდევს და მათ სკოლასა და ტრადიციებს არ ჰღალატობს. ამიტომ ის დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსთან უფრო ახლო დგას, ვიდრე თავის თანამედროვე თამარის პირველ ისტორიკოსთან.

[ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი]

- A 33,² a დაჯდა მეფედ გიორგი, ძე დემეტრესი, დავითის შვილისა, ქორანიკონსა სამას სამოცდათხუთმეტსა: ამან დაყუნა მორჭმასა შინა ყოველნი ჟამნი და დღე-ნი მისნი და იმეფა კეთილითა მეფობითა და მატა ყოველთა საყდართა, მონა-სტერთა და ებისკოპოსთა [წყალობასა¹]. ამას შვილი არა ესუა და მისთვის მწუ-ხარე იყო უშვილობისათვის. მერმე ინება ზეგარდამო მოწყალებამან ღ-თისა-მან და იწყო მობერვად ნიავმან ამოანმან და იშვა მათგან ქალი, ქმნილ-კეთი-ლი, ყოვლითურთ უნაკლო და შესატყვისი. ამას დაარქუა სახელი თამარ.
- A 33,² b გარდაჯდეს ამას შინა წელიწადი რაოდენნიმე და გარდაიცვალა მეფე გიორ-გი და || იქმნა გლოვა და მწუხარება უზომო უფროსდა დასა თუისსა რუსუდანს. ესე იყო სძალ-ყოფილი დიდთა სულტანთა შამირამელთა და დედოფალი ყოვლისა ხუარასნელთა უფლებისა, რომელი სიქურივისათვის თუისადვე მამუ-ლად მოყვანებული, დედოფლად დაჯდა ქართველთად უფროსდა დიდებად სახ-ლისა თუისისად და ყოვლისა ამის სამეფოსა. ამას წინაშე იყო თამარ მამინ, ვითარცა თუისსა მამიდასა თანა, დითურთ თუისით, რომელსა რუსუდანვე მო-აქუნდა სახელად, რომლისათვის აწ დამაკლებს წინამდებარე ესე მითხრობად, თუ რაოდენ შუენიერება და თავდგმულობა ექმნა ყოველთა პირველ მისსა ყო-ფილთა დედოფალთა. ვიკადროთ რამე, რამეთუ ოთხმოცისა წელიწადისა დღე-თამან შეიყუარა მტკიცედ ქალწულებს, სიწმიდე და სიკეთე დიდად სრული.
- A 33,³ a და ჩუენ პირველსავე სიტყუასა წარუძღუეთ. გლოვა იყო | ნამდულივე ღირსთა, არამედ არა თავს იდევს წარჩინებულთა სამეფოსათა, მიმხედველთა თამარისთა, განიყარეს გლოვა და დასცეს საყუირსა, ვითარცა ოდესმე სოლო-მონისთვის, და დადგეს სუიანი ტახტი ვახტანგეთი, საყდარი დავითიანი, რომელი პირველ მთოვარისა განამზადა მეფეთ-მეფემან საბოთელით სამფლობე-ლოდ ზღუითი-ზღუამდი და მდინარითგან კიდემდი სოფლისა. აღმართეს სკიპტ-რა დიდებულთა, ძელი ჯუარისა და მისთანა; დროშა დავითისი, არაოდეს მო-ბერილი წინააღმდეგომთაგან ნიავთა. და ყოველთა ერთა ჳმა-ქმნილთა აწუიეს თამარს კრმალი მამული თანა-საყდრითურთ მამისა მინიჭებულით.
- ლიტონადმე მიიღოა დიდმან ამან გონებამან, არა. ნუ იყოფინ. უმშუენოდ-მე შეიწყნარა იგი გუირგუინმან და მეფობამან, ანუ არა მალნანტ ექმნა ყოველ-სა თუალსა თუისად? ვინ ძუელი სიტყუა აქა ახლად ვ||იკმაროთ «ბრმა-შობილ-მან ბრმადვე წარვლო» უმხედველომან თამარისმან. ტანსა ზომიერსა გრემანო-ბა თუალთა და ღაწუთა სპეტაკთა ზედა ვარდებრივ ფეროვნობა, მორცხუივ ხედვა, ღალი მიმოხედვა, ტკბილი პირი, მნიარული და ულიზდო სიტყუის სი-

* 2 ძე დავითისი დემეტრეს შვილისა A. – 7 დაიწყო A; ამომან A. – 8 უნაკლულო A. – 11 შამირამეთი A. – 13 დაბად A. – 18 დღემან A. – 20 ლოვა A. – 24 საბოთელიო A. – 25 სიპტრა A. – 27 ნივთთა A; ჳმა-ქმნილნი A. – 29 ლიტონადმე A. – 34 სინარანე A.

¹ ეს სიტყვა ხელნაწერში არ არის და კონტექსტისათვის ჩამატებულია ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი-შ ვ ი ლ ი ს მიერ.

ნარნარე და ზრახვისა უჩუკნობა. არა ცუდად დასდვა ღმერთმან მაღლად თამარს ესრეთ შემკულობა, რომლისათვის არა უჯერო მიჩნს თქმად, ვითარმედ პირი ამისი პირველვე იქო დავითის მიერ თქმითა რათა ლიტანიაობით¹ თაყუანის სცემდენ მეფენი და მთავარნი და მეძღუნეობდენ ნათესავნი.

A 33,4 a ესრეთ იდიდა ღთი ყოველთა პირთაგან, იხილეს რა კელისუფალთა² მღდელო- 5
მ[ო]ძღუართათა მეფე გუირგუინოსანი და ქება შეასხეს ძალითა საქებელსა ჳმითა ოხრისათა და სთქუმა, თუ ყოველნი ძალნიცა ზეცისანი თანაშემწე არიან სი-
ხარულსა || ქუეყანისათა და ესე უსაკუირველეს მიჩნს ყოვლისა მე, რომელ სხუა მკედარი არაოდეს იხილა მის ჟამისათა მამადებრ მეფედ და ყოველნი 10
ვითარ გამოცდილნი სასოებითა წინასწრობითა უძლოდა³ ერთი-ერთსა და სიხარულითა სავსენი ღ-თსა ჳმადლობდეს, მეფესა აქებდეს და თავთა ჳნატ-
რიდეს:.

M 390, 3 და ჯ და ნ ე ბ ი თ ა ღ თ ი ს ა თ ა თ ა მ ა რ მ ე ფ ე დ და ს ა ბ ა მ ი თ გ ა ნ თ ა 15
წ ე ლ თ ა ე ქ უ ს ი ა თ ა ს [sic] ექუსას ოთხმოცდა ექუსსა, ქრონიკონსა ოთხას და სამსა: შვილი მეფეთ-მეფისა გიორგისი, დიდისა დავითის ძისა, დემეტრეს ძი-
სა, ცოლისაგან ბურდუხან ოვსთა მეფისა ასულისა, რომელი ჳმატდა სიკეთესა
დედათასა სხუთა ყოვლითა, გარნა თამარის დედობითა. სძალი სხუა მისებრი
მამინ არა ეხილვა ქართლისა თემსა და შემდგომითი-შემდგომად აჟონ.

A 33,4 b ამიერიტგან რა ჯერ არს თამარისი თქუმა. გარნა მონაცვალობა⁴ ღთი- 20
სა სამეფოსა და ერისათუის, რამეთუ აღიღო გონება მაღლად და მდაბლითა სულითა, განიცადა სიდიდე საქმისა, მისდა რწმუნებულისა, მიაყუნა მყუანებელ-
სა თუისსა ხედვა და იწყო განგებად, ვითარ იგი მობერვიდა სული. მიმოიხილა სიმახულითა ცნობისათა თუისსა გარემო ყოველი და მყისსა შინა შეემეცნა
ხილვითა ოდენ, წრფელთა [და] დრკუთა, გულარძნილთა⁵ და უმანკოთა, ერთ-
გულთა და ორგულთა. და სიბრძნითა გონებითა თუისითა პირველად ყოველთა 25
ზედა დასხა წყალობა უხვებით⁶, რათა ჟამთა საქმეთასა ერთნი ერთგულობით
მადლიერობდენ, ხოლო მეორენი უსიტყუელ იყუნენ მიგებისათუის სამართლისა.

4 მეფეთა A. – 5 სრეთ A. – 15 II ძისა] ძისაგან A. – 19 არნა A. – 20 აღიღონ A. – 21 სუ-
ლითა+და A. – 25 გონებითა] განგებითა A. – 26 უხვებით<A. – 27 მიგებისათუის სამართ-
ლისა] უმურველად წყალობათასა (ქც~).

¹ ეს სიტყვა ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ჩაუწერია სტრიქონს ზევით კითხვის ნიშნით: ამ სიტყვის ადგილას ხელნაწერში სწერია «ლიტონებით».

² ამ სიტყვის ადგილას ხელნაწერში იკითხება „კელითა“, ხოლო ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ზევით დაუწერია: „კელითა-კელისუფალთა“.

³ ხელნაწერში ეს სიტყვა ასე სწერია, მაგრამ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს მის ზევით ფანქ-
რით დაუწერია „უძლოდეს“.

⁴ ამ სიტყვის ზემოდან ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია; ქცა 405 – 407 – 412 (იგულისხ-
მება ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა).

⁵ ამ სიტყვიდან მოყოლებული ვიდრე «ორგულთა»-მდე (ჩათვლით) ხელნაწერში არაა ტექსტში შემოტანილია „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 405).

⁶ ეს სიტყვა ხელნაწერში არაა და აქ შემოტანილია „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 405).

- A 33,5 a ხოლო სჯულთათუის სულითა მეორე კოსტანტინე იქმნებოდა და მი-
სებრვე ჰგოროვნებდა დაწყებასა საღმრთოსა საქმეთასა¹, რამეთუ იწყო ალლე-
სვად ორპირ[ი]სა მანუილ[ი]სა მოსასრველად თესლთა ზოროტა და || ინება,
რათა იქმნას შეყრა და გამორჩევა დიდთა მათ და მსოფლიოთა [კრებათა].
- პირველად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალემით ნიკოლაოზს გუ- 5
ლაბერისძესა, რომელსა სიმდაბლისა ძალითა ეჯმნა ქართლისა კათალიკოზო-
ზისაგან. ესე რა მოიყვანა, შემოკრიბნა ყოველნი სამეფოსა თუისისა მდდელთ-
მოდღუარნი, მონაზონნი და მეუდაზნოენი, კაცნი მეცნიერნი სჯულისა საღმრთო-
სანი და მოსწრაფე იყო, რათა მართლ-მადიდებლობასა ზედა [აღმოცენებულნი]²
თესლნი ზოროტნი აღმოფხურნეს სამეფოსაგან თუისისა, რომელი ესე ადრე გა- 10
ნემარჯუა სასოებისა კეთილისა მქონებელსა.
- ხოლო შემო-რა-კრბეს ორისავე სამთავროსა ებისკოპოსნი, რომელთა პი-
რად აქუნდა ზემო მოკსენებული ნიკოლაოს, მსგავსი სეხნისა თუისისა, და ან-
ტონი ქუთათელი საღირის ძე, დიდად განთქმული სათნოებათა შინა და ძლიე-
რი საქმით და || სიტყუით. მიეგებოდა მათ თამარ დიდითა სიმდაბლითა, ვი- 15
თარცა კაცი და არა მეფე, ვითარ ანგელოზთა და არა კაცთა. შეკრიბნა ყო-
[ვ]ელნი ერთსა სადგურსა და დასხნა საყდრებითა, ხოლო თუით დაჯდა შორის
მათსა მარტოდ და არა მეფობით და ესრეთ ეუბნებოდა: «ში წმიდანო მამანო,
თქუენ ღ~თისა მიერ განჩინებულ ხართ მოძღურად ჩუენდა და მმართველად
წმიდასა ეკლესიასა და თანა გაც სიტყუის მიცემა სულთათუის ჩუენთა. გამო- 20
იძიეთ ყოველი კეთილად და დაამტკიცეთ მართალი, ხოლო განკადეთ გულარ-
მნილი. იწყეთ ჩემ ზედა, რამეთუ შარავანდი ესე მეფობისა არს და არა
ღ~თისა მზრძოლობისა. ნუ თუალ ახუამთ მთავართა სიმდიდრისათუის, ნუცა
გლანაკთა უდებ-ჰყოფთ სიმცირისათუის. თქუენ სიტყუითა, ხოლო მე საქმით,
თქუენ სწავლით, ხოლო მე განსწა||ვლით, თქუენ წურთით, ხოლო მე განწურ- 25
თით ზოგად ჯელი მივსცეთ დაცვად სჯულთა საღმრთოთა შეუგინებელად, რა-
თა არა ზოგად ვიზღუივნეთ: თქუენ, ვითარცა მდდელნი, ხოლო მე, ვითარცა
მეფე, თქუენ, ვითარცა მნენი, ხოლო მე, ვითარცა ებგური“.
- ესმნეს რა სიტყუანი ესე ყოველსა მას კრებულსა მამათასა, მადლობდეს
ღმერთსა და თანად მეფესა ღ~თივ-განზრძნობილსა. ჯდა უკუე თამარ მცირედ- 30
ჟამ შორის მათსა, მერმე მოიღო კურთხევა მათგან და წარვიდა პალატად თუი-
სად.
- ხოლო წინამძღუართა კრებისათა ნიკოლაოს და ანტონი, რომელნი³ ვითარ

2 საქმეთასა<A. – 3 მოსასრველად+უღმრთოთა და (ქ~ცა) – 5 პირველთა A; იელუსარე -
მით A. – 6 ქათალკოზობისაგან A. – 7 თუისსა A. – 8 საღმრთოსა A. – 28 უგბური A.

¹ ეს სიტყვა ხელნაწერში არაა და ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ
„ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 406).

² ეს სიტყვა ტექსტში შეტანილია თვით ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ. ამ სიტყვის
ადგილას „ქართლის ცხოვრებაში“ სწერია „შემოთესილნი“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 406).

³ ამ სიტყვის შემდეგ სტრიქონის ქვემოთ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია ორი სიტყვა:
„[იყუნეს? ბრწყინვიდეს?]“. მაგრამ რადგან ეს სიტყვები სავარაუდოა და კონტექსტისათვისაც
მანკადამაინც არაა საჭირო, ამიტომ ტექსტში არ შეგვაქვს.

	არა¹-მრავალთა დღეთა შემდგომად, მიიღო აღსასრული სიტყუამან თამარისმან და გამოაჩნდებოდეს რუსსა სკუითურნი ვითარ ნაღებნი² ზუნებთნი. და სიმთრავლეთა შინა საძაგელთა უწესობად იწყო მრავალთა, რომელთათუის ნამეტნავ არს წერად და [თქუმად³], რათა არა სიგრძედ მიიწიოს სიტყუა. ორისა და ნახევრისა წელთა, ვითარ გურდემლი, მოითმენდა მკნე თამარ უკეთურებათა რუსისათა, გარნა სხუა ვერდარავინ მოითმენდა. და იწყეს ჭრტინვად, არამედ ცილობათა მათთუის პირველთა რცხუნოდა ყოველთა თამარისაგან⁴.	5
34,2 a	ხოლო ბრძენმან თამარ იძია მრავალი ღონე განკურნებისა მისისა და უბრძანა სარწმუნოთა მონაზონთა პირითა მრავალ გზის, დადათუ ყო[ვ]ლად არა სარგებელ ეყო რუსსა. ამისთუისცა თუით პირის-პირ იწყო მხილვად მისდა, არამედ უფროს განძუინდებოდა რუსი, ვითარცა ღ~თისაგან საფარველ-მოძურცილი. ვითარ იტყუის წერილი, «ვკურნებდით ბაბილონს და არა იკურნებოდა; არა თუ ოდენ არა შეიგონა, არამედ უძიერესთა მიმართ იწყო და შერაცხილინცა კაცნი უბრალოდ გუემნა და ასოთა აღმოგდებითა ტანჯნა.	10
იერ. 51,8	შეუძნდა ესე ყო[ვ]ელი თამარსცა და წინაშე ყოველთასა ესრეთ თქუა: დადათუ საღმრთოსა სჯულისა მიერ სწავლულ ვარ მე «არა განშორებად პირველსა საწოლსა», არამედ, რომელმან არა დაიცვას საწოლი თუისი წმიდად, არა ჯერ არს მის თანა დათმენა, რამეთუ შემაგინებელ არს ტამრისა ღ~თისა. და მე არა მიძლავს. აჩრდილისა მრუდისა ხისასა განმართვად და უბრალოდ განვიყრი მტუერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ». ესე თქუა და აღდგა და დაუტევა იგი. ხოლო რუსუდან დედოფალმან და ყოველთა მთავართა საწყალობელად განაძეს იგი და არა ეგეოდენ უბადრუკი მეფობისაგან დამცობითა, რაოდენ შეუნიერებისაგან თამარისსა დაკლებითა.	15
I კორ. 7,10	კუალად იწყეს ურვად ყოველთა, რამეთუ თამარს ხედეიდეს უშვილოდ და მარტოსა მკუიდრად სახლისა თუისისა.	25
ებრ. 13,1	იყო უკუე შვილი ოვსთა მეფისა, გაზრდილი რუსუდან დედოფლისა, ყრმა ფრიად შუენიერი ასაკითა, ვითარცა შუენის მეფეთა შვილსა, სხუითა კულა ზრდილობითა კეთილად წურთილი, მკნე და მკედარი ძლიერი, რაინდობითა უსწორო, მშუილდოსნობითა შემმართებელი, ტანითა ახოვანი და ყოვლითურთ სრული სიკეთითა, ამისი ინებეს ყოველთა შეერთება თამარისი და საქმე ღ~თსა მიანდევს. თამარცა მიემორჩილა ნებასა მათსა მეცნიერებისათუის ყრმისა.	30
A 34,2 b		20
A 34,3 a		

2 ნაღებთა A. – 10 ყოლად A. – 11 პირის პირ] პირის A. – 22 რამ რუსუდან (უკანასკნელი. სიტყვა მერმე წაშლილია მეღნიით).

¹ ამ აბზაცის წინ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: ქ~ცა 417 – 418 (იგულისხმება ზ. ჭინაძის გამოცემა).

² ამ სიტყვის გასწვრივ ამაზე კითხვითი ნიშნით ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: „ქცევანი, ზნენი“.

³ ეს სიტყვა ჩამატებულია ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს მიერ, სწერია სტრიქონის ზემოთ კითხვის ნიშნით და ჩასმულია კუთხოვან ფრჩხილებში.

⁴ ამის შემდეგ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: „გაგრძელება მეცნიერება 419, 423“ (იგულისხმება ზ. ჭინაძის გამ.).

- არღარა ყოვნეს, არამედ შეიყარნეს დიდუბეს და შერთეს დავით თამარს. შე-
მოვიდეს ტფილისად, დასხდეს ტახტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზე-
ნი, ორნი განმანათლებელნი. განიხარა დიდითგან მცირედმდე ყოველმან ერმან
და ნიშანნი ცხორებისანი მაშინვე იხილვებოდეს მათ ზედა: იყუნეს ლაშქრობა-
ნი გამარჯვებულნი ზემოთ და ქუემოთ, და არა სადათ ვინ ჩნდა წინააღმდეგომი. 5
- მოკუდა ქართლისა კათალიკოზი, ჭყონდიდე[ი], მწიგნობართ-უხუცესი,
ქართველი, მირიანის ძე მიქაელ, რომელსა აქუნდა სამთავისიცა, და არავინ შე-
წუხნა მისთვის, არცა დიდი, არცა მცირე, რამეთუ ყოველნი სძულობდეს.
- მოკუდა ამი[რ]სპასალარი გამრეკელი და ესე ყო[ვ]ელთა იგლო[ვ]ეს. 10
- A 34,3 b ამას ჟამსა მცირედ რამე აღიმრნეს იმერელ-სუანნი მსგავსად ჩუეულობი-
სა ურჯულობისა და რუსი მოიყვანეს, რეცა || კულად განსამეფებლად. ეუბნებო-
დეს მესხთაცა მირთვასა, რომელი ვერა უძლეს, არამედ უფროსდა შეიმტერ-
ნეს. გააქცივნეს და წავიდეს სირცხულიელნი, რამეთუ ღ~თი თამარისთვის მო-
ურნეობდა.
- ხოლო თამარი ევედრებოდა ღ~თსა და იგონებდა თუ ვის მიანდოს და-
ვით, და სპა თუისი, და განსაგებელი სახლისა თუისისა, რომლისათვისცა არა
არცხუნა ღ~თმან, არამედ აღავსო სიბრძნითა და მეცნიერებითა. და მიმოიხილა
ყოველთა ზედა სამეფოსა თუისისა მთავართა, და განიცადა თუალითა გონები-
სათა, მიანდო ღ~თსა საქმე, მოიყვანა ანტონი გლონის თავის-ძე გარეჯით, რო-
მელ პირველ ჭყონდიდე[ი] იყო და მიქაელ [ქართლისა!] კათალიკოზმან მას მი- 20
სტაცა, მომმაცვითა ვიეთ[თა]მე მეფისა განმზრახთათა, ესე მოიყვანეს. ნამდული-
ვე კაცი ღირსი ქებისა, ჭეშმარიტი ქრისტიანე, მართალი, წრფელი, უმანკო,
სახიერი, მოწყალე ყოველთა, || ტკბილი, მდაბალი, პატრონისა ერთგული უზო-
მოდ. ეკლესიათა და მონასტერთათუის რადღა საჭმარ არს თქუმად: თუით წა-
მეზენ ქმნილნი მისნი ყოველთაგან, ვითარცა მღუიმესა და კლარჯეთს თუით მის 25
მიერ ქმნილსა მონასტერსა და ყოველთა ადგილთა. ესე დასუეს ვაზირად, მის-
ცეს ჭყონდიდი, სამთავისი, კისის-კევი და მწიგნობართ-უხუცესობა, რამეთუ
მართალსა უკეთუ უბრკუმეს, არავე დაეცეს.
- A 34,4 a იწყეს განზრახვათა კეთილთა სამეფოსათუის და ერისა უმჯობესთა: მოი-
ყვანეს² სარგის ამი[რ]სპასალარისა მჭარგრელისა ორნი ძენი, ზაქარია და ივა- 30
ნე, კაცნი ბრძენნი, მჭნენი, ბრძოლათა შინა დიდად გამოცდილნი და გუარეუ-
ლადცა ერთგულნი მეფეთანი, ამისთვის დიდად შეყუარებულნი თუით თამარის
პაპ[ა]თა და მამათაგანცა. ამათ მიხედნა თამარ და ესეცა ღ~თსა მიანდო და შე-
იწყალნა. და ზაქარიას უბოძა ამი[რ]სპასალარობა და უმცროსსა დლითა, ივა-
ნეს, მსახურთა-უხუცესობა. ესე კაცნი ღირსნი იყუნეს კაცობისანი: დადაცათუ 35
სჯულითა სომეხნი იყუნეს, გარნა ყოვლითურთ მართ[ლ]-მადიდებლობისა მოსავ-
ნი. ესე ივანე წერილთა ზედამიწევნითა სწავლული იყო, რომლისათვისცა გუ-
ლისჴმა ჰყო სიმრუდე სჯულისა სომეხთასა, ნათელ იღო და იქმნა ჭეშმარიტ
ქრისტიანე.

18 თუისისა A. – 20 ქათალიკოზმან A. – 21 მომმაცვით ქც~ა. ნანდილვე A. – 22 უმანკონი A.

¹ ეს სიტყვა ჩამატებულია ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ის მიერ.

² ეს სიტყვა ხელნაწერში სწერია სხვა ხელითა და სხვა მელნით.

	და შემდგომად ამისა მოიყვანეს ჭიაბერი, კაცი ესეცა მართალი და ერთ- გული, და მისცეს მანდატურთ-უხუცესობა. და დღითი-დღე წარმატებოდეს საქმენი თამარისნი უმჯობესად და უკეთესად ბრძნად და მართლად განგებისა- თუის.	
A 34,5 a	ამიერითგან გონება უკმს ვრცელი და ენა ბრძნად მეტყუელი ¹ , რომელ- მან შეუძლოს აღწერასა მიცემად წარმართებანი თამარის საქმეთანი, რამეთუ ვითარ თმანი თავისანი თუითეულად ვერავინ აღრიცხუნეს, ვერეთვე ვერცავინ ესენი აღწერნეს, და რომელთაცა ოდენ შეუძლოს, საეჭუელ მიჩნს მომავალთა- გან შემდგომად არა დარწმუნებად. გარნა ლომი ზჰალთაგან საცნაურ არს და თამარ საქმეთაგან: ვის უნდეს ცნობად, იხილნეს ქალაქნი, ციხენი და თემნი სულტანთა სასხდომნი, მისგან ახმულნი, მზღლარნი, რომელნი მას დახუდეს მას გარეთ მისსა სამეფოსა, ორად განფართ[ო]ებულნი, და ამისგან ცნას მეძიებელ- მან საქმეთამან. მერმე ცნას ერაყამდის ქუემოთ მისგან დადებული ხარაჯა და ბაღდადის კერძ მარდამდის. და თუით იგი ხალიფა შეშინებული და მოაჯე კმა არს ქუე-ჯდომით მოქმედისაგან.	5 10 15
A 34,5 b მსაჯ. 13, ¹⁹ შეს. 24, ² ლუკ. 1, ²⁴	ითქუმოდენ წერილისა: «მოაკლდენ ძალი ბაბილოვნისა და აღაშენა მთა ემორისა, განქარდა კუამლი სუბაკთა და განძლიერდეს ზჰენი სილიმისანი». ესევიტართა წყალობათა შინა ღ~თისთა იშუებდა ერი ქრისტიანეთა, გარნა წუხდეს და იურვოდეს უნაყოფოებისათუის თამარისსა, არამედ ღ~თმან, რო- მელმან მოხედნა პირველ მანოეს და აზრა[3]ამს, და მდედართაცა ანნას, და ელისაბედს, არა ყოვნა არცა აქა, რამეთუ შემდგომად მცირედისა ჟამისა და- ორსულდა თამარ და ცნეს ყოველთა, იწყეს ლიტანიაობითა ღ~თის ვედრება- თა, მარხვითა, ლოცვითა და ცრემლითა, რათა მისცეს ღ~თმან შვილი წული, რომელი ესე იქმნაცა და შვა შვილი ყოვლითურთ მსგავსი პაპისა. და დაარქუეს სახელი გიორგი, და განიხარეს ყოველთა სიხარულითა მიუთხრობელითა.	20 25
A 34,6 a	და შემდგომად წელიწდისა კუალად დაორსულდა და შვა ასული, თუისი შემსგავსებული, რუსუდან, რომლისათუის კუალად უფროსი სიხარული შეიქმნა ყოველთა ზედა.	
M 461, ¹¹	და უმეტეს გარდამეტა ბედნიერობით ქუეყანა ყოვლითა კეთილითა და განმარჯუებითა ლაშქართათა. იწყეს ყოველგნით რბევად. სპარსეთისა და იქმ- ნებოდეს განმარჯუებანი საკუირველნი: ციხეთა მქონებელნი ბრძანები თა ოდენ დასცლიდეს; ტყუისა და ალაფისაგან აღივსო ყოველი კაცი. ხოლო დაშთომილ- ნი მათნი, ვითარცა მელნი იმაღვოდეს, და ვითარცა მთხუნველნი ძურებოდეს მიწათა შინა.	30
	შეიწრდეს ყოვლით კერძონი სპარსნი და უღონობამან მოიკუნა და მხო- ლოდ ერთილა სასოება ცხოვრებისა მოიპოეს; ესე იგი არს სიკუდილითა ჳსნა თავისა. ამისთუისცა შეკრბეს ყოვლით კერძო შეთქმულებითა, შეიღებნეს სამო- სელნი და პირნი, და მივიდეს წინაშე ხალიფასსა, აუწყეს თუისი ჳირი და აწუ- ევდეს, რათა უბრძანოს ყოველსა სპარსეთსა შეწევნად მათდა. რომელი ესე ყო- [ცა] ხალიფა: განახუნა ძუელნი საგანძურნი და იდუმალ წარავლინა კაცი ყო-	35 40

¹ სიტყვები «გონება-მეტყუელი» ხელნაწერში არ არის (ამის ნაცვლად იქ მხოლოდ ორი სიტყვაა „განგება ღირს“) და აქ შემოტანილია ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 422).

A 34,6 b	ველსა შინა სპარსეთსა, მისცა ოქრო აურაცხელი, რათა შეკრიბონ ყოვლით კერ- მო ლაშქარი ურიცხუი. და მისცა ბრძანება, რათა, რომლისაცა სამთავროსაგან სპარსთასა არა წამოვიდენ, თუთი მათ ზედა მისლვითა იავარ ყუნენ. ესე ესრეთ- ცა იქმნა: იწყეს ამოდმართ რომ-გუიროს და ინდოეთისა და ქუემოთ სამარყანა- მდი და დარუბანდამდი. შეკრბა ესეოდენი, ვიდრემდის არცა რიცხუი იცოდეს და ვერცა ერთსა თემსა დაეტეოდეს. შეკრბეს ადარბადაგანს და მაშინლა გა- ამჟღავნეს წაკიდება თუისი.	5
M 462,1	ესმა ესე ყოველი თამარს და მოუწოდა ყოველთა ვაზირთა თუისთა და შეიქმნა გამორჩევა. უბრძანა ჭყონდიდელსა ანტონის არა ავითა გულითა, არ- ცა დედაკაცურითა სიტყუითა, არამედ ესრეთ: «ისწრაფეთ დაწერად და მიმო- დადევით ბრძანება, რათა მსწრაფლ შემოკრბეს მკედრობა და კულად მიუმ- ცენით ყოველთა ეკლესიათა და მონასტერთა, რათა დაუცადებელნი ღამის-თე- ვანი და ლიტანიობანი აღესრულებოდინ ყოველსა ადგილსა, და წარგზავნეთ ფრიადი საფასე და საკმარი გლახაკათუის, რათა მოიცალონ ლოცვად და მო- წყალებ ყონ ღთი, ნუ სადა თქუან წარმართთა «სადა არს ღთი იგი მათი.	10
A 35,1 a	ესე უბრძანა და. ბრძანება საქმე იყო. და ათსა შინა დღესა, ვითარცა გროი შავარდენთა, მოფრინდა ყო[ვ]ელი მკედარი, ყოვლით კერმო, სავსენი სი- ხარულითა, რომელნი ძალით იპყრობოდეს თავთა შინა [თუისთა] ¹ . შეკრბეს სომ- ხითს შინა. და მივიდა თამარ, იხილნა. დაყუნეს მცირედნი დღენი მათცა ლოცვი- სათუის. მერმე რქუა მათ: «მმანო ჩემნო, ყოვლად ნუ შემრწუნდებიან გულნი თქუ- ენნი სიმრავლისა მათისათუის და სიმცირისა თქუენისა, რამეთუ ღთი ჩუენ თანა არს. გასმია გედეონისათუის სამსანი და სიმრავლე ურიცხუი მაღიამელთა მათ მიერ მოწყუედილი, კულად ასურასტანელთა ბანაკი ლოცვითა ეზეკიელისითა წამსა შინა ანგელოზისა მიერ დაცემულნი? მხოლოდ ღთსა ოდენ მიენდევნით და გულნი თქუენნი სიმართლით იპყრენით წინაშე მისსა და სასოება ყოველი ჯუა- რისა მიმართ ქრისტესისა იყავნ. შეისწრაფეთ ქუეყანად მათდა შეწევნითა ყოვ- ლად წმიდისა ღთის-მშობლისათა და ძალითა უძლეველითა ჯუარისათა წარე- მართენით».	15
M 462,5	ულოცა მათ და შეავედრნა ღთსა, წარუძღუანა ძელი ცხორებისა და თა- ნა წარატანა ანტონი ჭყონდიდელი.	20
მსაჯ.7,16 A 35,1 b II ნემტ. 32,21	ხოლო თუთი წარიკადნა სამოსელნი ფერჯთანნი და ფერჯივ შიშულითა ფერჯითა მიიწია ტამარსა ღთის-მშობელისასა მეტეხთა და წინაშე ხატსა მას წმიდასა მდებარე არა დასცხრებოდა ცრემლითა ვედრებად, ვიდრემდის სრულ ყო ღთმან სათხოელი მისი. რამეთუ შემდგომად მცირედთა დღეთა მოიწია სარგის მკარგრძელი თმოგუელი და მოართუა სახარება ლაშქართა გამარჯუე- ბისა და ყოვლითუ რთ უნაკლულოება მკედრებისა.	25
A 35,1 b	არამედ აწ ჯერ არს მოკსენებად, თუ ვითარი შეწევნა მოიღეს თამარის ცრემლთაგან სპათა ჩუენთა. შევიდეს უკუე ქუეყანად მათდა, და იხილნეს განმას	30
A 35, 2 a		35

5 და>A, ესეოდენ A. – 6 არდაბადაგანს A. – 26 მათდა] მათად A.
¹ ეს სიტყვა კითხვითი ნიშნით სტრიქონზემოთ სწერია და, როგორც ჩანს, ივ. ჯ ა ვ ა-
ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერაა ჩამატებული (არც ხელნაწერშია და არც ქ-ცა-ში).

და შამქორს საშუალ მდგომნი, რომელნი სიმრავლითა უმეტეს იყუნეს რიცხუსა, ვითარცა მკალნი.

- M 468, 1 მყის გარდავიდეს¹ ცხენთაგან ყოველნი, თაყუანის სცეს ღმრთისა წმიდასა ჯუარსა ევედრნეს ცრემლითა და, ვითარ არწივთა, მიმართეს და, ვითარ ვეფხნი ეკუთვნეს. და პირველსავე წყობასა ათკეცი რაზმი მათი დაჰსნეს და შესდევს მახუილი მათი და ძალი ღმრთისა და, ვითარცა თაგუთა, მოსრვიდეს და, ვითარცა ქათამთა იპყრობდეს დიდთა მათ ამირათა მათთა ბაღდადეღათა და მუსულელოთა, ავრიელოთა და ერაყელოთა და ადარბადაგანელოთა და ერანელოთა და სხუათა მრავალთა ადგილთასა, რომელნი ნიჟ[ა]დად || ჰყვეს, ვითარ ვთქუა ინდოეთიდან მზარეულნი. წურეთა ზიდვით მოიყვანებდეს წინაშე დავით მეფისა. და იხილვებოდა დიდი, საკუირველი და გარდამატებული შეწევნა ღმრთისა, რამეთუ თუით მოიღებდეს საქონელთა მათთა და თუით მოასხმიდეს აქლემთა და ჯორთა-კიდებულთა, და თუით იყუნეს მსახურ იავარისა მათისა და ნატყუნავისა. 5
- A 35,2 b M 468, 10 ხოლო ათაბაგმან ბუბაქარ აქო თუისი ონე და ღონიერება, რამეთუ მიწევნულმან ჰნარცუსა სადმე მცირესა მიწასა შინა დაფლა თავი თუისი. 15
- A 35,3 a ესრეთ მოწყალეობათაგან ღმრთისათა აღვსებულნი მიიწივნეს განმად, და გამოეგზვნეს მოქალაქენი, თავთა თუისთა მშუიდობა ითხოეს და ქალაქი ნებსით შესწირეს. შეიყვანეს დავით დარბაზსა შინა, ტახტსა სასულტანოსა ზედა დასუეს, ფანჯანობათსა სასულტანოსა უკრეს და ღორის კორციითა დიდად ძალი პურობა გარდაიკადეს. || ყოველთა მის წინაშე განმელთა დიდი ძლუნეი და ხარაჯა შესწირეს, გაჰსნეს საჭურჭლენი მათნი და მრავალი ტურფა ფიალ-ჯამი და ფეშხუნები სხუისა თანა განმისა მრავლისა წარმოიღეს და გარეგან ქალაქისა დაიბანაკეს მცირედთა დღეთა, რამეთუ ეძიებდეს ათაბაგსა და ვერა პოეს. ეგრეთვე შამქორელთა ითხოეს მშუიდობა და მონება. 20
- A 35,3 b აქა ვერა კეთილად განაგეს ზაქარია და ივანე და ესე ოდენ იქმნა დაკლება ამას განმარჯუებასა შინა. იყო ვინმე კაცი სპარსი. შარვანშათ სიძე, სახელით მირმირან. ესე შემოხუეწით იყო წინაშე თამარისსა სათხოელისა რომლისათუისმე და მაშინ დავითს წინაშე სამსახურად; ამან მირმირან გამოითხოა განმაცნობადმდე თამარისსა და მისცეს შესანახავად. 25
- M 471, 5 რაჟამს ბუბაქარ ცნა ჩუენთა ლაშქართა შინა მოსულა, გამოჩნდა და განმელთა ქალაქი მასვე მისცეს, თუცა მირმირან || შიშითა ცოცხალი გამოუშუეს, ვითარცა ვთქუ². 30
- M 471, 5 მცირენი რა დღენი გარდაჰდეს, წარმოემართნეს ლაშქარნი დიდად მოხარულნი ულიმპიანსა ამას ზედა ძლევასა, ფრიად უაღრესსა საქებელისა მისგან ძლევისა, რომელი იყო ალექსანდროს დარიოსს ზედა. 35
- ვითარცა მიეახლნეს, მოეგებოდა მათ თამარცა, რამეთუ მისრულ იყო სარ-

7 ქცა: მესულიელთა. – 9 ქცა: ვთქუ. – 10 წურეთა ზიდვით A. – 20 მის] მას A. – 26 ყო; შარვანშეთ. – 34 ულიმპიანს A, ქცა: ულუმპიანსა. – 35 ალექსანდროს+და A.

¹ ამ სიტყვის ზემოთ კითხვის ნიშნით (ალბათ სავარაუდოდ) ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ფანქრით უწერია: „გარდაჰდეს“.

² ამ სიტყვის შემდეგ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: „გაგრძელება იხ. ქცა 449 (= ზ. ჭიჭინაძის გამ.).

	გის თმოგუელი მახარობელად ¹ . ისარებდა და მადლობდა ღმრთისა, მოიკითხვიდა თუითეულსა, ვითარცა შვილთა. და იშუებდეს იგინი ხილვითა მისითა.	
A 35 4 a	ადივსნეს ყოველნი ველნი გარემო ტფილისისა და ვერღარა იტევდა კაც-სა, ცხენსა, ჯორსა და აქლემსა. და ესეოდენ მოსაწყინელიცა იყო სიმრავლე იგი ტყუეთა, ვიდრემდის შეიყვანიან ქალაქად და ერთად კუტლად ფუკისად გაყიდიან; და ამისი მოწამე თუით იგი ღმრთი უტყუელი არს, და რათა არა ტყუილი ვისმე და ზღაპარი გიჩნდეს თქმულნი ესე მომავალთა ჟამთა.	5
M 471,10	ნამდულივე ერმიონთასა უსახელოვანოესთა მათ კაცთა, ზაქარია და ივანე, აიღეს ფანჯიაკი სამეფოდ და განაწყვეს ველსა დიდუბისასა ავჭალამდი აქლემი ყულა ტუირითთა, ცხენი ყულა შეკაზმული. ეგრეთვე ყოველნი იგი ამირანი თუის-თუისითა დროშითა: პირველად ხალიფას დროშა, მერმე ათაბაგისა, შემდგომი-შემდგომად. გააწყუეს კარითგან ქალაქისათა კევამდე გლდანისა ტყუე ყოველი. განიყვანეს თამარ, და შესწირეს, და ათაყუანნეს ყოველნი იგი თავნი სპარსეთისანი. მერმე თუითცა თაყუანის სცეს და მიულოცეს ბედნიერი მეფობა ღმრთისა მიერი.	10 15
A 35,4 b	ამისსა შემდგომად შევიდეს ქალაქად და თუითეულმან იწყო ძღუენთა მოღებად: ოქროსა, და სამკაულისა, და ჭურჭელთა მისთა, თუალთა პატიოსანთა, და მარგალიტთა უსასყიდლოთა, ჯაჭუთა, მუზარადთა, კრმალთა ამათ გამოცდილთა, ნაქსოვთა ფერად-ფერადთა ოქრო-ქსოვილთა და შესამოსელთა მრავალ-სასყიდლოანთა, ცხენთა და ჯორთა, მანიაკთა ოქროსათა თუალიან-მარგალიტიანთა, სულენლთა მრავალ-ფერთა და აღვისა ხეთა სპილენძებითა ტუირთულად. იწყეთ ანაკოფის ციხით ვიდრე ციხედმდე გულისტანისა. სეფენი აზნაურთანი ადივსნეს ტყუითა რჩეულითა და ყოველნი საგანძურნი ოქროთა, ვითარცა მიწათა, და ინდოურითა ქვითა, და პატიოსანთა მარგალიტთა მიერ ურიცხუთა.	20 25
A 35,5 a	გარნა ამას ყოველსა ზედა აღზუავნა გული თამარისი, განლაღნა ერთგზისცა წარბთა აღებითა, არა, ნუ იყოფინ! არამედ უფროსად დამდაბლდებოდა წინაშე ღმრთისა მმადლობელი და მოქენე მისგან წყალობისა. აღავსებდა ჯელსა მოქენეთასა და წიაღებსა გლახაკთასა, განამდიდრებდა სამზრუნველოთა ეკლესიათა, ქურივთა და ობოლთა, და დავრდომილთა, ზოგად ყოველთა ზედა.	30
	ღმრთისა ჯელობად მიუპყრობდა მასვე ძღუნად, რომელმან არწმუნა განგებად, და მასვე მიუზღვიდა, რომელი მისცემდა მდიდართაგან და მოუკლებელთა წიაღთა. ძუელთა აუმსგავსებდა თუისთა საქმეთა ზედა, ახალთა წარჯდებოდა, ვითარცა უახლესთა მოქმედი, ვინა ზემოვე ვთქუა, არამედ ჩუენ ვიტყოდეთ წერილისასა: «იყო სიმტკიცე ქუეყანასა ჩუენსა და მშუიდობა თავსა მთათასა».	35
	არა ოდენ ქუეყანა იავარსა განადიდებდა თამარ, არამედ სარწმუნოება განმტკიცნებოდა, წმიდანი ეკლესიანი შეიმკობოდეს მრავალ-ფერთა მიერ სამკაულთა, ლოცვანი და ღამის-თევანი განმრავლდებოდეს, უფროსდა თუით პალატ-	

¹ მახარობელად] მახლობელად A. – 8 ამდულივე A, ქვ: ნანდვილვე. – 9 ქვ: ფანჯიაქი; ავჭალამდA. – 12 გლდანისაA. – 20 მანიაკითაA. – 27 წარბსაA. – 29 გლახათასაA. – 32 რომელნი A.
² ეს სიტყვა შემოტანილია ტექსტში ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ჭიჭინაძის გამ. 448).

- სა შინა წმიდათა საიდუმლოთა სრულ-ყოფანი მიმდემნი. და რასა მრავალსა ვიტყოდი, წყალობა ღ'თისა განმრავლდებოდა და ყოველი სიბოროტე ეშმაკისა მოუძღლურდებოდა.
- 35, 5 b ყოველნი || თუის-თუის იღუწიდეს, რათამცა თამარ მოიმადლეს და ვინა-ცა გამოაჩინნეს საქმეთა შინა საქებელთა. მონაპირენი, რომელნი იყუნეს, ღამეთა დღეთავე ზედა დართვიდეს შეუსუენებელად და, რომელნი შიგნით იყუნეს, იგინი სანაპიროთა იაჯდეს. და ესევითარმან გულს-მოდგინებამან და მოსწრაფებამან ყოველთამან ესევითართა მია[დ]წია სამეფო, რამეთუ პირველ ქუემოთი სანაპიროი გაგი იყო, რომელნი ჰქონდა ზაქარიას მხარგრძელსავე, ვარამის მამასა, და ესენი მუნ მონაპირობდეს, კაცი მცნენი, ბრძოლასა შინა მრავალ-გზის გამოცდილნი და განმარჯუებულნი, და შიშითა ღ'თისათა და პატრონისა ერთ-გულობითა დიდად საქებელნი.
- A 35, 6 a ამოდმართ ძორაკერტი იყო და ტაშირი, სადათ ზაქარია და ივანე დაიწყეს პირველად ბრძოლა ლომურად ზემოთ, და ქუემოთ, და ყოველსა ადგილსა. და ზემოთ ჯავახეთი, სადა სარგის მკარგძელივე თმოგუელი და შალვა თორელი მონაპირობდეს.
- ზედათ არტანი, სადა მესხნი მონაპირობდეს, რომელთა შორის იყო ყუარყუარა, სამცხისა სპასალარი, ჯაყელი, კაცი დიდად გამარჯუებული და ერთ-გული მეფეთა.
- შავშეთით სპერით კერძო ფანასკერტი იყო. ამის შავშეთისა ღადოთა შინა გამოჩნდა ვინმე კაცი ასპანის-ძე, გუარითა არა უაზნო და ქცევითა და არცა ღმერთო უბედო. ამას ზაქარია ერქუა სახელი. არცა სახელსა არცხუინა, არცა პატრონისა წყალობა აუქმა თუისსა ზედა, გარნა საქებელთა ზედა შერთო თავი. მარტოდ იქმოდა მრავალთა და დიდთა საქმეთა: აიღო ბანა, ხახული და სხუანი მრავალნი სახელოვანნი ციხენი და ადგილნი.
- A 35, 6 b ქუემოთ, ნაპირის კერძ, გრიგოლის-ძენი, და უფროსდა ტბელი, და მაჯატლის-ძენი მონაპირობდეს, რომელთა შიშითა განძას და ბარდავს ყრმა მცირე ვერ აუტირდებოდა დედასა, და ვერცა თურქნი იორის პირსა და მტკურის პირსა საძოვარსა აწყენდეს.
- ესე ყოველი რა გესმოდის, ნუ ვინ ესრეთ ჰგონებთ, თუმცა თუინიერ თამარისსა რამე ქმნილ იყო ვისგანცა, არამედ ესრეთ განიგონე: მონაპირეთა მონახიან საქმე, ანუ ციხე ასადებელი, ანუ თურქმანი შემოდგომილი, ანუ ქალაქი განსატეხელი, ანუ ქუეყანა მოსარბეველი, მოაჯსენიან თამარს და მან გასინჯის საქმე იგი და გამოიკითხის. უკეთუ ღირს იყვის შეყრასა ლაშქართასა, უბრძანის ზაქარიას და ივანეს და შეყარნიან ლაშქარნი, თუით დავით მეფე წავიდის და არა სადათ შემოქცეული ცუდად. უკეთუ უმცირესი რამე იყვის, მცის შესხნის დარბაზისერნი თუისნი და, ვითარ შავარდენთა, მოისაქმიან. თუ თუით იყვის ანუ მიწდორით ნადირობასა შინა, ანუ შინა მყოფსა და ესმის რამე და შესხნის მუნ ღირსნი მისნი. ვითარ არწივთა კაკაბნი, ეგრეთ დანაზნიან ყოველნი წინააღმდეგომნი.

	არცა თუით უქმობდა და არცა თუისთა ყმათა აუქმებდა, ვითარ იგი იტყუის ვინმე ჟამთა-აღმწერელი ალექსანდრესთვის: და ამან სარწმუნო ყოს სიტყუა ესე,რამეთუ დიდად სახელ-განთქმულისა ქალაქისა ტფილისისა შემოსავალი წელიწდისა მასვე და ერთსა წელიწადსა არა ეყვის გასაცემრად მახარო-ბელთა ზედა. მრავალ-გზის ერთსა და მასვე დღესა სამნი და ოთხნი მოვიდიან მახარობელად. და, თუ ვითარ, ისმინე: ქმნიან რამე ერთი საქმე და წარმოავ-ლიანიან ამბავი გამარჯულებისა და მას დღე მას არა დასჯერდიან და კუალად სხუა რამე წარუმართის ღმერთმან და სხუაცა მახარობელი წარმოგზავნიან. და სხუანი ესევიტარნი აურაცხელნი არიან, რამეთუ ზემონი სხუათა იქმოდინ, ხოლო ქუემონი სხუათა და ერთსა შინა დღესა მოიწიის მრავალი ამბავი და მახარობელი, რომელთა ნამეტნავ არს და შეუძლებელ არს აღწერა, ესე ღმერთ-მან უწყის თუით.	5
A 35,7 b	ამას ყოველსა დაუშრომელად რა მოქმედებდა, არა თუისისა ქონებისა ვოქენე იყო და არცა სამეფოდ იმჭირვიდა ესეოდენთა ქალაქთა და ციხეთა. არამედ თუით მათვე მისცემდა, რომელთა აუცალოებდა, თუისთა ლაშქართა, ვი-თარ წამებს დიდი და სახელ-განთქმული სახლი სომეხთა მეფეთა ანისი, რომე-ლი წარუდო სპარსთა შანშაობისა თანა მრავალჯამ მათგან ქონებული, ხოლო სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი. და ამათ ორთა პირთათუის იქმოდა: პირ-ველად, რათა მარადის გული უთქუმიდეს და შური აიღონ ერთმანერთისა წარ-მართთა შეძინებისათუის თუისისა, და მეორედ, რათა მოუკუეთოს ყოველი მი-ზეზი, რომელი დაქსნის ერთგულობასა.	10
	და კუალად ამისთუის არა უდებებდა, რათა არა მოცლილთა განსუენე-ბა[დ] სიჩუენედ განსცენ თავი და სხუათა განზრახვათა დამოეკიდნენ, ვითარცა სიმდიდრით ალაღებულთა, ანუ ერთი-ერთისა მტერობად მოიცლიდეს და ბრძოლად, ვითარ ყუესცა ვიეთმე დაწყებადსავე ამისსა მეფობისასა მისვე დრკუ-სა ძირისა ნაყოფთა ლიპარიტეთთა, შვილთა კახაბერთა, რამეთუ იწყეს მძაცუ-ად და ბრძოლად მახლობელთა თუისთა, რომელთა არცა მხილელულთა შეიგო-ნეს, არცა წყალობათაგან თამარისთა შეიკდიმეს, არამედ ძუელად მათთუის და-წერილი კუალად განახლდეს და კუდსა ძაღლისასა, გინა კუთხსა ფლასისასა ემსგავსებოდეს, და ქმნესცა დიდი ბოროტი: და ორნი მმანი ანტონი ჭყონდი-დელისანი დაჯოცნეს და ამით შეაწუხეს მართალი იგი და განარისნეს თავთა თუისთა ზედა ღ`თი. და თამარ, რამეთუ ჭალასა მდგომმან, მოუწოდა ხუთთავე და სიბრძნითა თუისითა შეიპყრნა და თუითო თუითოსა ციხესა შესუა, რათამ-ცა განიწუართნეს. არამედ იგინი იგივე იყუნეს, ამისთუის ექსორია ყუნა მკე-დონიას საბერძნეთისასა და მუნ მოსწყდეს ყივჩაყთა მიერ კარგნი ჭაბუკნი ბრძო-ლასა შინა, ვითარცა გუესმა.	15
A 35,8 a	ამისთუის არავის მისცემდა მოცალებასა: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუდლუის, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმის კარავი. მუ-ნით სომხითს შემოვიდიან, ნადირობდიან ამოთა თამაშითა. და ამას შინა თუ	20
A 35,8 b	და კუალად ამისთუის არა უდებებდა, რათა არა მოცლილთა განსუენე-ბა[დ] სიჩუენედ განსცენ თავი და სხუათა განზრახვათა დამოეკიდნენ, ვითარცა სიმდიდრით ალაღებულთა, ანუ ერთი-ერთისა მტერობად მოიცლიდეს და ბრძოლად, ვითარ ყუესცა ვიეთმე დაწყებადსავე ამისსა მეფობისასა მისვე დრკუ-სა ძირისა ნაყოფთა ლიპარიტეთთა, შვილთა კახაბერთა, რამეთუ იწყეს მძაცუ-ად და ბრძოლად მახლობელთა თუისთა, რომელთა არცა მხილელულთა შეიგო-ნეს, არცა წყალობათაგან თამარისთა შეიკდიმეს, არამედ ძუელად მათთუის და-წერილი კუალად განახლდეს და კუდსა ძაღლისასა, გინა კუთხსა ფლასისასა ემსგავსებოდეს, და ქმნესცა დიდი ბოროტი: და ორნი მმანი ანტონი ჭყონდი-დელისანი დაჯოცნეს და ამით შეაწუხეს მართალი იგი და განარისნეს თავთა თუისთა ზედა ღ`თი. და თამარ, რამეთუ ჭალასა მდგომმან, მოუწოდა ხუთთავე და სიბრძნითა თუისითა შეიპყრნა და თუითო თუითოსა ციხესა შესუა, რათამ-ცა განიწუართნეს. არამედ იგინი იგივე იყუნეს, ამისთუის ექსორია ყუნა მკე-დონიას საბერძნეთისასა და მუნ მოსწყდეს ყივჩაყთა მიერ კარგნი ჭაბუკნი ბრძო-ლასა შინა, ვითარცა გუესმა.	25
	ამისთუის არავის მისცემდა მოცალებასა: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუდლუის, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმის კარავი. მუ-ნით სომხითს შემოვიდიან, ნადირობდიან ამოთა თამაშითა. და ამას შინა თუ	30
	ამისთუის არავის მისცემდა მოცალებასა: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუდლუის, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმის კარავი. მუ-ნით სომხითს შემოვიდიან, ნადირობდიან ამოთა თამაშითა. და ამას შინა თუ	35
	ამისთუის არავის მისცემდა მოცალებასა: ანუ იყუნიან წინაშე მისსა, ახარებდის და საბოძვართა ღირსებისაებრ სწყალობდის და განუსუენებდის, ანუ თუით წარუდლუის, იორის პირი და მტკურის პირი მოინადირის. მერმე დასოს შემოდგის და მუნ იხარებდიან ვიდრემდის თოვლმან არა დაამძიმის კარავი. მუ-ნით სომხითს შემოვიდიან, ნადირობდიან ამოთა თამაშითა. და ამას შინა თუ	40

9 აურაცხელ A. – 16 სახლი] სახელი A. – 17 შანშეობისაA. – 22 განსუენებაA. – 38 საბოძვართა A.

რამე სადით ესმის, ანუ ნახიან, ყო[ვ]ლად არა მომედგრდებოდეს განსუენებისა ძილითა, არცა რას დააცადებდეს, რომელიცა რა წინააღმდეგომი ცნიან სამეფოსა და თამარისი:

- B* ა 4 აივსებოდა ნილოსი და იე[ვ]ლად ეგვიპტე. მოაკლდებოდა ისმაელს, განიქიტნებოდა აგარ, იკურთხეოდა ისაკ. ესე სხვამან ვინმე სხვისათუის თქუა, და მე აქა ამისთვის წინასიტყვა ვყოფ. რ~ მ[ო]აკლდებოდა ძალსა მოჰმადიანთასა, და მცემელიცა ებანსა. რ~ ქრისტიანეთა ორღანონი ჰმოვანობდეს კიდით კიდემდე, დაშრტა სასოება მუსურმანთა, და ყოვლითურთ უღონონი ღონე ყოფდეს, რათა წყალობად მოიზიდონ წყალობის-მოყუარე თამარ: ამისთვის კ~დ წარვიდეს ხალიფასა, არღარა პირქელებრ, ა~დ ფ~დ შეცვალებით, და შესახვეწელთა სიტყუათა მოახსენებდეს, რათა ევედროს თამარს ალებად ხარკისა ოდენ, მახვილი მსრველი დააყენონ და ჯაჭვი შემკურელი. რომელი-ესე ყო ხალიფამან, და წარმოავლინა მოციქული ორ-გზის ამის პირისათეს, და დიდნი და მრავალ-ფერნი სამეფონი ძლუნნი უცხონი წარმოგზავნნა, და დიდითა სიმდაბლითა შემოეხუეწა თამარს, რათა აღიღოს ხარკი და დააცადოს რბევა. ისმინა თამარ ამისი ვედრება, და ესრეთ მისცა პასუხი: «აღმისრულებიეს თხოვა შენი, და, რომელთაცა ინებონ მშვიდობა || თავთა თესთა და მოიღონ ხარკი წინაშე ჩემსა, ამათდა მიმინიჭებიეს მეცა ცხოვრება, ვედრებისათეს შენისა». რომელი ესე ესრეთ იქმნა.
- ესე რა ელმოდა საბერძნეთის სულტანსა ჩარასლანის ძესა, ნუქარდინს... ესე იჩემებდა ზაკვთ სიყუარულსა, და გზავნიდა მოციქულთა მშვიდობისათეს მრავალ-ჟამ, და ძლუნთა შუენიერთა მრავალთა, ეგრეთვე თამარ ყოფდა ნაცვალ სახედ მოციქულთა წარავლენდა ძლუნითა.
- გარნა იგი ზაკუასა [3]ფარვიდა, და ფიცთა მიერ განმსტრობად მოსწრაფე იყო ამის სამეფოსა... განახუნა პაპა-მამური საუნჯენი და გამოყარნა ოქრო[ნი] აურაცხელნი, და წარგზავნიდა ოქროთა შეკრებისათეს მკედრობისა || და ამცნებდა, რათა ორსა კეცსა მისცემდენ გაჩენილისასა. და წარავლინნა ყოველთა საზღუართა თესთა. და იწყო მესოპოტამ[ია]ს და კალონეროთ, გალატიას, ღანგ-რას, ანკუირიას, ისავრიას, კაზადუკიას, დიდსა სომხითს, ბითუინიას, და საზღვართ[ა] ფებლაღონისათა. და არა დაუტევა თუინიერ დედაკაცისა სოფელთა შინა მათთა, ა~დ ყოველნი აამკედრნა.
- ხოლო თვთ ამოისწრაფა და მიიწია უჯად სახელდებულთა მათ თურქთა თანა, რომელ არიან მკნე[ნი] ბრძოლასა შინა და არიან სიმრავლითა ვ~ა მკალნი, გინა ჯინჭუელნი. ამათ მისცნა ოქრო[ნი] მრავალნი, და კ~დ ნიჭნი დიდნი ესეოდენ, ვიდრე ასი ათასი მკედარი შეკაზმული გამოიყუნა მათგან.
- და კ~დ მიირთნა თვნიერ ნებისა მათისა, შიშით, ეზინკელნი, ხალფერდელნი და კარნუ-ქალაქელნი: სალდუხის ძე, რომელსა, ნაცვლად მსახურებისა, მიუღო კარნუ-ქალაქი, და თვისი ძმა დასვა მუნ.

¹ ამ ორ ასოზე წყდება თხზულება და შემდეგ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია: „გაგრძელება იხ. ქ~ცა 463“ (=ზ. ჭიჭინაძის გამ.).

* „B“ ლიტერით აღნიშნული გვაქვს ჭალაშვილისეული ნუსხის ახალი ნაწილი (გადაწერილი თვით ჭალაშვილის ხელით 1731 წ.), რომლის მიხედვითაც აღდგენილი აქვს ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს ბასილი ეზოს-მოდვრის თხზულების II ნაწილი. (იხ. Q/207, გვ. 273 v).

B ა 7	ვითარცა იტყვიან გმდარბისათჳს ჳმელისასა, შვილ-მრავალ არს ცხოველი ესე და, რაჟამს იხილნეს ნაშობნი თჳსნი მრავალად, გამოვალს ზუდით თჳსით მართუებით და განაწყობს და გოდლოის მათ ზედა; ხ~ ეგრეთვე ყო ნუქარ- დინცა: იხილნა რა ფრიადი იგი სიმრავლე შეკრებულად, რომელი ზეშთა იყო რიცხვისა, აღზუავნა გულითა, მსგავსად სენაქერემისა, და ამდლდა ღ~ისა ზე- და, და არა შეიშინა პირველთა მათ მზაკუვართა ფიცთაგან და სიყუარულისა აღთქცმათა, არამედ ფრიად წინა-უკუმო განმზადა თავი თჳსი და მოიწია ქა- ლაქად სევასტიად, და იწყო მუნ განმზადებად საომართა მანქანათა. მაშინ წარ- მოავლინა მოციქული წინაშე თამარისა ესევეთარიტა წიგნითა:	5
	«მე ნუქარდინ, სულტანი ყოვლისა ცასა-ქუეშისა, უმაღლესი, მიმსგავსებუ- ლი ძლიერებასა ანგელოზთასა, თანამდგომი ღ~თისა, მოვლინებული დიდისა მოჰმედისაგან, მოგიმცნობ მეფესა ქართუელთასა თამარს. შენ გიბრძანებია ქარ- თუელთად აღებად კრძალთა, და ღ~თისაგან საყუარელისა ისლემთა ერისა დაჯო- ცად და კ~დ ნათესავსა ზედა თავისუფალსა დადებად ხარკი ყმებური. და აწ მე მოვალ, რათა უსაჯო სამართალი სახლსა სპარსთასა და განგწუართო შენ და ერი ეგე შენი. არაოდეს კადრებად აღებად კრძალისა, რომელი ღ~თსა ჩუენდა უბოძებია. ხოლო ცხოვნებით იგი ოდენ ვაცხოვნო, რომელმან უწინარეს. მო- სლვისა ჩემისა თაყუანის მცეს წინაშე კარვისა ჩემისა და აღიაროს ქადაგება მოჰამად მოციქულისა, და უარ ყოს სჯული შენი და კელითა თჳსითა იწყოს წი- ნაშე ჩემსა ლეწად ჯვარისა, რომელისა მიმართ დაგიცთ ცული სასოებაჲ და აწ მოელოდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე სპარსთა»...	10
B ა 8	წიგნი ვ~ა მიართვეს და იხილა თამარ, ყოვლად არა აჩქარდა, ა~დ სხუა ეხეკია იქმნებოდა სიმდაბლითა, და განმარტა წიგნი იგი წინაშე ღ~თისა, სულთ ითქუნა სიღრმით გულისაჲთ და ცხელთა ცრემლთა დამოდინებითა, და ღ~თი- სა მიმართ სასოებისა დამდებელმან მერმე მოუწოდა, მაშინ რომელნიცა დახვ- დეს, და ეზრახა მათ ამის პირისათჳს, არცა ჩუკნად, არცა მდედრად, არცა გა- ნუბრძნობელად...	15
	და ბრძანება და წიგნები ქროდა მალე-მსრბოლთა. და ცოტა დღეთა შინა შემოკრბეს, ვ~ა ვეფხნი სიკისკასით და ვ~ა ლომნი გულითა. ქრისტესა ღ~თსა ესვიდეს და არღა რა ყოვნეს, ა~დ მსწრაფლ მიმართეს ტაძარსა ყოვლად-წმიდისა ღ~თის-მშობელისასა ვარძიას. და ვარძიის ღ~თის-მშობელსა წინაშე ცრემლით შევედრნა სოსლან-დავით და სჰად მისი, და დროშა ბედნიერად ჳმარებული, და წარგზავნა ვარძიით ლაშქარნი, რომელთა თჳთ თამარ უძღოდა წინა შიშულითა ფერკითა და ცრემლითა ასოვლებდა ლაწუთა თუისთა [და მიიწივნეს მახლობე- ლად კარისა, და დადგეს დღისა ერთისა სავალსა]. და მაშინდა წარგზავნა მოცი- ქულნი სულტნისა, და წარატანა თანა მოციქულიცა თჳსი, და მიუწერა ნაცვალი წიგნისა ესრეთ: «ძალსა ღ~თისა ყოვლისა მჰყრობელისასა მინდობილმან, და მა- რადის ქალწულის მარიამის მვედრებელმან, და პატოისნისა ჯვარისა სასოებით მოსავმან, წარვიკითხე ღ~თისა განმარისხებელი წიგნი შენი, ჰი ნუქარდინ, არა გა- სმიესა რამეთუ «ყოველი ცრუდ მფუცავი სახელსა ღ~თისასა მის მიერ აღიხოცოს».	20
B ა 9	[შენ ოქროსა შეკრებულთა სიმრავლისა მევირეთა მინდობილ ხარ, უმეცა- რი მსჯავრსა ღ~თისასა. ხოლო მე არცა სიმდიდრეთა, არცა სჰათა ჩემთა სი-	25
	იგ. სოლ. 19, 3	40

- B ა 10 მრავლისა, არცა არას სხვასა კაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ, არამედ ძალ-
სა ღთისა, ყოვლისა მპყრობელისასა, || და შეწევნასა ქრისტეს ჯვარისასა, რო-
მელსა შენ ჰგმობ,] ესე-რა შემოგეთუალა, წარმომივლენიან მკედრობა ქრის-
ტეს მოსახელე, არა შენდა თაყუანის ცემად, ანდ დამკობად ზუავისა მაგის
და ამპარტავანისა გულისა შენისა, რათა განისწავლო ღთისა მიერ, არღარა 5
გმობად სახელსა მისსა. [იყავნ ნება ღთისა, და ნუ შენი]. ხ მე უწყი დაჰსნი-
ლობა მსახურთა შენთა, ამისთჳს წარმომივლენიეს მსახური ჩემი, რათა წიგნისა
შენისა პასუხი ადრე მოგართუას და განგაკრძალოს, რ ჩემ მიერ წარმოვლენილთა
სპათა ფერჳნი ესერა კართა შენთა ზედა დგანან». მისცა ესევეითარი წიგნი, და
მერმე შემოსეს, და უბოძეს ნიჭი, და წარავლინა მოციქული სულტნისა. 10
- B ა 11 ხოლო თვთ უბ[რ]ძანა თჳსთა სპათა ყოველთა შესხდომა, და თვთ განვიდა
უმალლესსა ადგილსა, სადათ ყოველთა ხედვიდა, და დავარდა მუკლთა თჳსთა
ზედა დიდხან, და ტიროდა წინაშე ღთისა. მერმე, აღდგა რად, იხილვებოდა
ადგილი იგი ყოვლად დაღტობილად ცრემლთაგან მისთა. 15
- მერმე მოიყუანნა წინაშე თჳსსა ყოველნი წარჩინებულნი და უბრძანა ერის-
თავთა, რათ[ა] თვთ[ო]ეული მათი მოვიდოდის წინაშე წმიდასა ჯუარსა და თა-
ყუანის ცემდენ, და შემთხუედიან. და იწყეს მოსლვად ყოველთა და ტირი-
ლით ვედრებად და თაყუანის ცემად პატიოსნისა ჯვარისა, და ამბორის-ყოფად,
და ეგრეთვე შემთხუევად ჳელსა თამარისასა. და ანდერძ ყოფდეს ყოველნი სახლ-
თა, შვილთა და [ა]სულთა წინაშე მისსა. რ ერთითა ჳელითა თვთ მას ეპყრა 20
ძელი ჯვარისა, ხ ერთითა ეზოს-მოდღვარსა ბასილის და ჯვარის მტვირთველ-
სა. სრულ იქმნა რად ყოველთაგან ესრეთ სახედ თაყუანის ცემა ჯვარისა, მერმე
თვთ მიიქუა პატიოსანი იგი ჯვარი ჳელითა თჳსითა, და ამჳედრებულთა ზედა
ყოველსა მჳარსა ნიში ჯვარისა გამოსახა სამგზის, დაულოცა, და ეგრეთ წარე-
მართნეს, მინდობილნი ღთისანი და თამარის ცრემლთანი. 25
- B ა 12 ||ხოლო [წინა-მბრძოლად იყო ზაქარია მჳარ-გრძელი, ამირ-სპასალარი, და
ორნიცა იგი ძმანი ახალციხელ[ნი], შალვა და ივანე, დაღათუ შალვა მანდა-
ტურთა-უხუცესი იყო, ჳიაბერი და სხვანი თორელნი, და წარემართნეს ბასია-
ნის კერძოსა და] მეფე თამარ მოიქცა სამცხეს, ოძრჳეს, და მოიცალა ლოცვად
და მარხვად. მუნ იყო წინაშე მისსა თევდორე, ქართლისა კუზი, კაცი წმიდა და 30
სახიერი, და მას თანა მრავალნი ეპისკოპოზნი და მონაზონნი, ღთისა სათნონი,
რომელთა თანა იყო იოანე შავთელი, კაცი ყოვლად განთჳმული და საკუირველი
მოდვაწებათა შინა, რომელსა მოეღო მაღლი წინასწარ-მცნობელობისა. იყუნეს
მიმდე[მ]ნი ღამის-თევანი და ლიტანიობანი.
- B ა 12 ||აწ ჯერ არს მოჳსენებად, ვითარ იგი წყალობა ყო ღთნ ერსა თჳსსა ზე- 35
და, მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღთის-მშობელისა[თა] და შეწევნითა ცხოველს-
მყოფლისა ჯვარისათა. ხოლო ვითარ მიიწივნეს ქუეყანად ბასიანისა, მუნ იყო
სულტანი დაბანაკებული, [ადგილსა ბოლოსტეკად წოდებულსა]. და იახლნეს რად
ბანაკსა სულტანისასა, [არა იყო რიცხუი ცხენისა, ჯორისა და აქლემისა მათი-
სა, კარვებისა და სარა ფარდა[გე]ბისა მათისა. მინდორი იგი ძლით იტევდა კარ- 40
ვებსა მათსა] ესრეთ ნებირად მდგომარე იყუნეს, და არად უდგა დარაჯანი

	სულტანსა; მუნ დააწყეს რაზმნი ქართუელთა, და [მუნ წინა-მზრდოლად იყო ზაქარია მჭარგრძელი, ამირ-სპასალარი, და ახალციხელი შალვა და ივანე, და სხუანი თორელნი და ერთ კერძო აფხაზნი და იმერნი და ერთ კერძო ამერნი, ზრ-კახნი. და ვითარ იხილნეს სულტანი, ცოტად ცხენნი ააჩქარნეს და მიმართეს. [ხოლო] ვითარ იხილნეს სპარსთა. რ~ აუზიდავად მიდიოდეს, დააგდეს სადგომი მათი, და სიმაგრეთა მიმართ[ნ]ეს, რ~ მიაველინა მათ ზედა ღ~თნ შიში დიდი.	5
B 5 13	ხ~ ქრისტიანეთა იხილნეს რა მათ წინაშე გაქცეულნი, მიეტევნეს, და არად უტევნეს წარსლვად, ა~დ გარემოიცვნეს, და [იქმნა ომი ფიცხელი და ძლიერი, და განგრძელდა მყოვარ-ჟამ. და მოსწყდეს ორგნითვე [ურიცხუნი], ხოლო უმეტეს სულტნისა. სპანი მოისრ[ვ]ოდეს. და ესოდენ განგრძელდა ომი, რომელ ცხენი მოუკლეს ივანეს მსახურთ-უზუცეს[ს]ა, ზაქარიას, გრიგოლს და ახალციხელთ[ა] შალვას და ივანეს, და სხვათა მრავალთა თავადთა, და კნინლა სივლტოლად მიდრიკნკეს ქართუელნი, და ქვეითად დარჩეს რაზმსა შინა მკნენი [იგი] ქართველნი. მაშინ ვითარცა იხილნეს ლაშქართა თვს-თვს[ნი] პატრონნი ქუეითნი, გაწირნეს თავნი სიკუდილად, ჩამოვდეს ცხენისაგან და პატრონთა მათთა გვერდ-სა დაუდგეს, ქუეითნი ქუეითთა. და ეგრეთ ძლიერი ომი შეიქმნა, და ვითარ იხილა დავით მკნემან, მორიდა ერთ კერძო, და მარჯუენისა მკარსა მორიდა ზაქარია მჭარგ[რ]ძელმან, და ვითარ ქართუელთა განეშორნეს, რათა არა ცხენთა მათთაგან დაითრგუნოს ქვეითნი ქართუელნი, და მიმართნეს სპარსთ კერძო. მსწრაფლ მიეტევნეს ერთ კერძო სოსლან-დავით, და ერთ კერძო ზაქარია, და ვითარ მეგლნი ცხოვართა, ეგრეთ შეუცვივდეს ურიცხუთა მათ სპათა სულტანისათა. და პირველსა მოკიდებასა და ხეთქებასა ჯმალთასა მოხედნა წყალობა-აურაცხელმან ღმერთმან მოსავთა ჯვარისათა, და განადიდა დიდება დავითისი და თამარისი ვარძიისა ღ~თის-მშობელმან. და ანაზდად ეგეოდენი იგი სიმრავლე განსქდა, იძლია და დაიფანტა; და ამას გვანდა თუალ-გარდაუწდომელი იგი ლაშქართა სიმრავლე, ვითა მალნარი მიწითურთ მოგლეჯილ იყო, და განქცეულ, და სადეთცა თუალი მისწყუთებოდა, ყოველგან ტყეთა მსგავსი ლაშქარი იხილვებოდა ლტოლვილად.	10 15 20 25
	ხოლო ჯერ არს ამისიგა მოხსენება, რომელ მეფისა თამარისა ოძრჯეს ყოფასა შინა იყუნეს რა მიმდემნი ლოცვანი და ღამის-თევანი [ლაშქართა გამარჯვებისათვს]. დღესა ერთსა აღესრულა რამ საღ~თო ჟამის-წირვა, ზემო წსენეზულისა ევლოგის მიერ, განკუირვება დაეცა ევლოგის, და იწყო ღაღადებად სულელის მსგავსად, და იწყო აღმართ ხედვად. და ვითარ ხედვიდა ევლოგი, და ვითარ აღმოხედვიდა, ჳმა ყო უვლოგი ჳმუნვის სახედ, და სამ-გზის დაეცა. და მესხეულად აღხლტნა და აღიტყუელნა ჳელნი. «აჰა დიდება ღ~თისა, ქრისტე ძლიერ არს. ჳელნო ევლოგისნო, სპარსთაგან არა გეშინის, განუტევეთ რათა ვიდოდის მშუიდობით». ცნეს ყოველთა, რამეთუ წინაღწარმეტყუელებით იყო სიტყუა მისი. არამედ ევლოგი არავის რა გამოუცხადა საიდუმლო თვსი, თვნიერ ითანე შავთელსა, რამეთუ მას ოდენ აუწყა, ვითარმედ ჟამსა ამას მოსცნა ღმერთმან ბარბაროზნი საძლეველად ჳელთა ქრისტიანეთასა. და მყის წარვიდა ევლოგი პირისაგან მათისა და დაიმაღა.	30 35

მაშინ შავთელმან ჰრქვა: «უწყოდე, მეფეო, რომელ ჩვენება იხილა სულელ საგონებელმან, გარნა ჩვენებასა კეთილსა ვგონებ». ამისთჳს დასწერეს დღე და ჟამი იგი.

- B ზ 2 ხოლო ქართულთა იხილნეს რა გაქცეულნი წინაშე მათსა მტერნი თჳსნი, აღსხდეს ჰუნთა მათთა და დევნა უყუეს, ჳოცდეს, ჩამოყრიდეს და იპყრობდეს, და სიმრავლისაგან ვერ ივლტოდეს, არამედ ურთიერთა[რ]ს დასთრგუნვიდეს]. 5
- B ზ 2 ხოლო. [ერი ქართულთა უვნებელად დაიცვნა ღ~თნ, რომელ არცა ერთი ვარ-გი მეფისაგან შესწავებული კაცი მოკუდა. არამედ ეგეოდენი სიმრავლე სპისა მათისა ივლტოდა, და სპანი თამარისნი უვნებელად დაიცვნა მოწყალებამან ღ~თისამან, რამეთუ] მისცნა ღმერთმან კელთა მათთა, და იხილევბოდა საქმე საკვირ-ველი, რ~ თვთ იყუნეს მსახურ თჳსისა შეკურისა, რომელნი განერნეს პირსა მახვილისასა. უდიდესი მათი შეიკროდა უმცროსისა მიერ თჳსისა, და უწარჩინე-ბულისი მათი მოიყუანებოდა გამობმული ძუასა ცხენისასა, და ერთითა საბლი-თა ერთისა მიერ კაცისა შეიკუროდა ოცი, და თმითა გამოვბოდა ერთი-ერთსა, ყრმისა მიერ მცირისა უმჯობესნი მზრძოლთანი მოიყუანებოდეს, ვ~ა თიკანნი. 10
- B ზ 2 გამოიძივნეს ყოველნი ადგილნი, და გაქცეულთა ჳოცდეს, ხოლო ნეშტთა, ვი-თარცა მართულთა ქათამთასა მოჰკრეფდეს, და გაუშვებდეს აურაცხელსა სიმრავლესა. რამეთუ ასსა სპარსსა ერთი ქრისტიანე ძლით მიხუდებოდა წარმო-მყუანელად. 15
- B ზ 3 [ესრეთ აღესრულა წინამსწარმეტყუელება ევლოგისი, მასვე ჟამსა შინა ქმნი-თა, რომელსა შინა იხილა ჩვენება იგი]. ესე||ოდენი დიდებული ძლევა მიმადლა ღ~თნ ცრემლთა და სასოებისა სიმტკიცეთა თამარისათა. ხ~ ესე ყოველი რაჲ იქმნა, [მერმე] მოუჭდეს ბარგსა მათსა, რ~ არა იყო განცდა და აღრიცხვა სი-დიდეთა ოქროსა და ვეცხლისა ჭურჭელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხელი, სას-მურნი ოქროსანი, თუალ-მარგალიტოვანნი ლანკნები და პინაკები, ლავგინები- 25
- B ზ 4 სა და ქუაბებისა თანა ყოვლითურთ სავსეთა მიუწდომელითა ალაფითა. ხ~ ცხენ-ჯორისა და აქლემებისა სიმრავლე, და კარავთა და საფენელთა [სიმრავლე], და ურიცხვება, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს?
- B ზ 4 ამისა შემდგომად შეეკაზმა მოქალაქეთა დიდითა მოკაზმულობითა ქალაქი ტფილისი, და შევიდა თამარ და დავით ვ~ა მზისა შარავანდედი მიფენითა, და შეიღეს დროშა ნუქარდინისი. შეიყუანეს პირველად ე[რ]ზინკელი, და მერმე სხვა- 30
- B ზ 4 ნი იგი || წარჩინებულნი მოიყუანნა, რომელი სთნდეს, წინაშე თჳსსა თამარს. ყოველთა ნუგეშინის [ს]ცა და დიდად სახელოვნად სერითა ისტუმრნა და უბოძა ყოველთა შესატყუისად, და წარგზავნნა ციხეთა შინა ყოველსა ადგილსა, თჳნი-ერ ე[რ]ზინკელისა. ა~დ იგი დაიმჭირა ტფილის[ს] პატიმრად, პირველისა პატი- 35
- B ზ 4 ვისა და სიყუარულისა მისისა წილ, ხ~ უკანასკნელ ეგეოდენი სახელოვანი კაცი და დიდებული განყიდა ნალად ცხენთა, რომელი ესე ყო თამარ პატივად სახ-ლისა თჳსისა, და დიდებად, რომელი ესე არაოდეს ვისგან ქმნილ იყო დასაბა-მითგან.
- B ზ 4 აჲ კ~დ აღივსნეს ყოველნი საგანბურნი სამეფონი ოქროთა და ჭურჭლითა 40

	ოქროსათა, რ~ მიწისა მსგავსად შესახმიდეს ოქროსა. ხ~ თუალს[ა] და მარგა- ლიტსა წყუით დასდებდეს, ოქრო-ქსოვილთა ბერძულთა და სხვათა ნაქსოვთა ბჳირად საპოვნელთა, ვ~ ცუდთა სამოსელთა ურიცხუთა დაყრიდეს. ხ~ ვეცხ- ლის ჭურჭელთა არღარა აქუნდა პატივი პალატსა შინა მეფისასა, რ~ ყოვე- ლი ოქროსა და ბროლისა წინადაგებული იყო, ინდოურთა ქუათაგან შემკობი- ლი, რომლითა ადავსნა ყოველნი ეკლესიანი, რომელთა მიანიჭა სამსახურებელად სიწმიდეთა საიდუმლოთასა და ადავსნა ყოველნი კელნი მთხოველთანი, და გა- ნაძღნა ყოველნი გლახაკნი და აღუვსო წიაღნი მათნი უხუებით.	
B ზ 5	ესრეთ ადიდებს ღმერთი მადიდებელთა თვსთა, ესრეთ აღამაღლებს წი- ნაშე თვსსა მდაბალთა, ესრეთ შემწე არს მოსავთა მისთა, ესევითართა ნიჭთა მიანიჭებს მინდობილთა თვსთა. რ~ არარა სხვა დაიდვა თამარ გულსა თვსსა, ვითარ «დასაბამი იგი სიბრძნისა, შიში ღ~თისა», და სამართალი და წყალობა სწორად ყოველთა ზედა: –	5
ფს. 110,10	იყო დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშვიდობ[ა], განეფინა მადლი ბაგეთა მისთა. ამისთვის აკურთხა იგი ღ~თნ უკუნისამდე და დაადგრა თავსა მის- სა გვრგვინი პატიოსნებისა, და დასდვა წელთა მისთა მახვილი ძლიერებისა და წარემართა სუფევად უკუნისამდე, ჭეშმარიტებისათვს, სიმშუიდიდისა და სიმართ- ლისა.	10
B ზ 6	ჯერ არს ამისთვ[ს]ცა თქმად, ვ~დ ქმნეს მრავალთა დედათა ძლიერება, ა~დ არა ესრეთ ვითარ ამან: არა ვერაგობისა ღონითა აცხოვნებდა ერსა თვსსა, ა~დ სიბრძნისა წინაძღომითა, და სიმართლითა, და უმანკოებითა დავითიანითა, სიმ- შუიდითა იაკობის მსგავსითა, სიუხუითა აბრამისებრითა, მოწყალებითა იესოს ღ~თის მსგავსითა, და სიმართლითა მისისა მობაძვითა.	15
	დღეთა შინა თამარისთა არავინ გამოჩნდა მიმძლავრებული მეცნიერები- თა მისითა, არცავინ დასჯილი, თვინიერ ძუელისა სჯულისა, რომელი ძეს ავა- ზაკთა ზედა, ძელსა ზედა ჩამორჩობა. თვთ არცა ვის ღირსსა სიკუდილისასა და არცა პატიჟისასა მიეცადა თანანადები, არცა ვინ ბრძანებთა მისითა ასო-მო- კუთითლ იქმნა, და არც სიბრძნითა დაისაჯა, თვნიერ გუზან, ღირსი სიკუდი- სა, რომელი ორგულებით განდგა და კოლას სადმე მთათა შინა ავაზაკობდა მალ[ვ]ით. ესე შეიპყრეს მთიბავთა თივისათა, და დავით მეფისა წინაშე მოიყუა- ნეს. ხ~ მან იცოდა დიდი მოწყალება თამარისა, ამისთვის მისსა შევიტხვამდის თუალნი დასწუნა, ნაცვლად მრავალთა სისხლთა ქრისტიანეთასა.	20
B ზ 7	[ხოლო] არაოდენ თვსსა სამეფოსა შინა იყო კეთილიანობა, ა~დ ყოველთა ქრისტიანეთათვს, და, რომელნი მძლავრობდეს ქრისტიანეთა, ყოველთა მიუმც- ნო, რათა აზადად იყუნენ, და ფიცხლად დამორჩილდენ შიშითა და სიყუარუ- ლითა მისითა.	25
	წარავლენდის სარწმუნოთა თვსთა და და[ა]ვედრის ესრეთ: «იწყეთ ალექ- სანდრიით ყოვლისა თანა ლუბი[ი]სა, სინისა მთისა» და მათ კერძოთა ეკლესი- ათა, მონასტერთა, და ერთა ქრისტიანეთა მოიკითხვიდის; ხ~ იერუსალიმისა- თვს რადღა საკმარ არს თქმად, რ~ წარგზავნიდის ამათ ყოველთა შინა ეკლე-	30
		35
		40

33 არაოდეს B.

- B ბ 8 სიათა ბარმიმ-ფეშუმებსა, და სიწმიდეთა საბურავებსა, და მონაზონთა და გლა-
ხაკთათვს ოქროთა აურაცხელთა. ტყუენი განათავისუფლნის და ხარკი ერისა
თვთ უკუნ სცის, და ყოველი ჭირი დაჭირებული აღილის მათგან: კ~დ კერძოთა
ელადისათა და მთაწმიდას, ეგრეთვე მაკედონისათა და პეტრიწონს, კერძოთა
თრაკი[ი]სათა და კოსტანტინეპოლის მონასტრებთა, რომანას და ყოველგან, 5
კ~დ ისავრიას, კურუსეთს. და ყოველთა მათ სანახებთა შავისა მთისათა, და
კუიპრისათა. ესე ყოველნი აღავსნა ქუელის საქმითა, რომლისათვს ისმინეთ თუ
ვითარ მოხედვიდა ღ~თი საქმეთა მისთა:
- მოიწინეს ოდესმე, ჩუელეზისაებრ ქუელის-მოქმედებათათვს ამისთა მონა-
ზონნი შავისა მთისა[ნი] ანტიოქიით და კუიპრისა ჭალაკით, ეგრეთვე მთაწმი- 10
დით და მრავალთა ადგილთათ. შეიწყნარნა თამარ. ჩუელეზისაებრ ვითარ ან-
გელოზნი, და მრავალ დღე არა გაუმენა, მერმე მისცნა ყოველთა დიადი, და
აღავსნა ყოვლითა საწმრთთა. უკანასკნელ მათგან[თა] უფრო[ს] შორიელთა მის-
ცა დიდძალი ოქრო, თვთ მათთვს და ყოველთა მონასტერთა განსაყოფელად.
- B ბ 9 წარვიდეს მონაზონნი იგი და მიიწივნეს რა კოსტანტინეპოლ[ი]დ, ესმა მეფესა 15
ბერძენთასა ალექსის, ანგარსა, რომელმან ძმასა თვსსა ისაკს თვალნი დასწუნა,
და მეფობა წარუღო. ესე ყოვლითურთ ბოროტი კაცი იყო, და შეუტყუებელი
მეფობისა, გარნა უმეტეს ანგარებისათვს საძაგელ იყო ყოველთა მიერ. იხილა
სიდიდე იგი ოქროსა, რომელი მიეცა თამარს და წარუღო მათ მონაზონთა.
- ცნა რამ ესე თამარ მეფემან, ნაცვლად სხვა უფროსი წარგზავნა მათ წმი- 20
დათა მიმართ, და ამით უმეტეს არცხვინა ეშმაკი. ხ~ განრისხნა მეფესა ზედა
ბერძენთასა, წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთ-იქითნი, და წარუღეს ლაზია,
ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სინოპი, კერასუნდი, კიტ[ი]ორა, ამასტრია,
არაკლია, და ყოველნი ადგილნი ფებლადონი[ი]სა და პონტოსანი, და მისცა ნა-
თესავსა თვსსა „ალექსის კომნიანოსსა, ანდრონიკეს შვლსა, რომელი იყო მაშინ 25
თვთ წინაშე თამარ მეფისა შემოხვეწილი.
- B ბ 10 ხ~ ესმა ესე ფრანგთა, რ~ მოეღო ბერძენთა შეწევნა აღმოსავლეთით, გა-
მოვიდეს ვენეტიკნი და წარუღეს სამეუფო ქალაქი, მეფობისა თანა, და შეიხვეწა
უბადრუკი იგი ალექსი ბორღალეთს, თვსისა სიძისა თანა. [ხოლო] იხილა რამ 30
ბორღალელთა მეფემან, სიძემან მისმან, შეიყუანა ციხესა ერთსა, და დაუფინა
წინაშე მისსა ოქრო დიადი, და ჰრქუა ესრეთ: «აჰა ალექსი, გულის-სათქუმელი
იგი შენი, ოქრო ესე მიიღე, თვნიერ სხვისა რომლისამე საზრდელისა, და წყლი-
სა წილ. რ~ ამისთვს წარსწყმდე სახლი. სამეუფო ქრისტიანეთა, და დავსენ თვთ-
მპყრობელობა ბერძენთა». და ესრეთ მოკუდა საწყალობელი იგი სიყმილითა,
დაკლებული შეწევნისაგან ღ~თისა. 35
- ესრეთ საზარელ იყო თამარ მტერთა ზედა, და კ~დ ესეოდენ ტკბილ და
ძვირ-უცსენებელ, ვიდრემდის ესმა რა ესე ყოველი, დიდითა ტკივილითა იგლოვა.
- B ბ 11 დაღათუ არა | ღირს იყო მისთვს || ტკივილი. რ~ რაცა ვის არა ჭეშმარიტებით
აქუნდეს, არა იპყრობს დიდხან[ს], გარნა თამარ უცხოსაცა ზედა და დავრდომილ-
თა ღმობიერ იყო ტკივნეულობად და წყალობად, ვითარ აწ ამასცა ზედა. 40

B ზ 12	ბ~ წარმოვთქუათ ესეცა რ~ ოცდამესამედ, გინა თუ მეოთხედ, აღმავლო- ბასა მეფობისა მისისა წელიწადსა, იკითხა საქმე კარისა, რ~ მრავლითა ჟამით- გან ჰბრძოდეს სარგის თმოგუელი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარად ლონე ქნეს ადებისა. რ~ ზამთრის მკსინვარებისაგან და სიცივისა უღონო იყუნეს მიდგომად. ხ~ ჟამსა ყინვისასა, წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძო- ლად, გარე შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი, და იგი მხოლო მარტომ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთვის განიზრანა კეთილისა გონებითა და წარავლინა დავით ზემოთ[ა] ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე, და უბრძანა რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე, და თვთ თამარ დადგა ჯავახეთს, და მუნ მოელოდ[დ]ა ამბავსა მათსა.	5 10
B ზ 13	ხ~ იგინი მივიდნეს და ებრ ძლოდნეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისა- თვს და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი, და გამოიცალა წყა- ლი, და მის თანა უმრავლესნი მოქალაქენიცა. ხ~ დაშთომილთა მათ ითხოვს დავითისგან, რათა თვთ თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ. რ~ ეშინოდათ სი- ტყუათა მათათვს გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ. მაშინ მოაქსენეს ესე ყოველი თამარს, ხ~ იგი მივიდა, და მოიხუნეს ცი- ხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და მერმე თამარის წინა- შე და ითხოვდეს მშვიდობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანი- სი და დვინი, ა~დ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვის მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვსსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე, რომელი ესე ესრეთ იქმნა, და ესევ ერთი ქალაქი და ციხე თვსად დაიმ- ჭირა, მათ ყოველთაგან რომელნი აიხუნა, ზორაკერტით რახსამდის, გაგით გან- მამდის და ჯავახეთით სპერამდის.	15 20
B ზ 14	და ვისცა [ოცდა]ათწვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებიან, და მისთა ლაშქართაგან წელიწადისა ერთისა დღეთა, თუ ვითარ შეუძლო ყოველთა მათ გარეთა, აღმართ ოდენ შეხედენ, რომელნი ჰქონან ცი- ხენი მჯარგრძელთა ოდენ სახლთა ზემოთ და ქუემოთ.	25
B დ 4	მხიარულად ამბისაგან მეტყუელი პირი აწ მწუხარებისა მიმართ მიიქცე- ვის. რ~ მეგულვების აწ [მე] წარმოთქმა ყოვლისა სოფლისა საგლოველისა ამ- ბისა.	30
B დ 5	ნაჰარმაგვეს გარდმოდგა მეფე თამარ, და მის წინაშე იყუნეს ყოველნი დიდებულნი და წარჩინებულნი, და იურვნა და განაგნა საქმენი სამეფოსა თვსი- სანი, და უფროსდა ეკლესიათა და მონასტერთანი. და მუნ დგომასა შინა გა- მოაჩნდა სენი რამე მომაოვრებელი ჩუენი, რომელი დღითი-დღე დამძიმდებოდა	35
B დ 6	მის ზედა და დიდხან ფარვიდა, რათა არავინ შეაწუხოს, გარნა ურგებელ იქმ- ნა რა ჰირი, არა მიმთუალველი კურნებისა, მაშინდა განაცხადა, რ~ დედო- ბრივმან უძლურებამან განგრძობილთა შინა მკედრობათა არა თავს იდვა შეუ- მთხუევლად მიშუება აგებულებისა. და აქა საბრალოებელ მიჩნს დიდად ერთგულნი იგი კაცნი, თუ ვითარ უგულეებელს ყუეს ეგოდენი ტკივნეულობა მისი: რ~ წარმოიყუანეს კუბოთა	40

21 ერთი] ესე ვითარი B.

ტფილის[ს], და შემდგომად მცირედთა დღეთა ენებათ ჩუეულებისაებრ, რათა დასოს განვიდნ. ისწრაფდეს და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე და დიდად განძნელ- და სენი იგი უწყალო. და კ~დ წარმოიყუანეს აგარათა ციხესა.

- B დ 7 და უქმ იქმნა მის ზედა ყოველივე ბუნებათა გამომეძიებლობა მკურნალთა კელოვნებისა. ამისთჳსცა იყუნეს თვთ მუნ და ყოველსა ადგილსა ლიტანიობანი და ღამის-თევანი მიმდემნი, და ცრემლთა დინებანი იხილვებოდეს მდიდართა და გლახაკთანი სწორებით. გარნა განჩინება წინა-აღუდგომელი იყო და დღემან ||იწყო მიდრეკად და მზემან დასლვად და ჰაერმან სხვად ფერად უფერულო- 5
ბა. და ცისკარსა დღისასა ზედა იწყეს შემოსად ბნელთა ღრუბელთა: ღაწუთა მათ ვარდოვანთა იწყეს დაჭნობად, და თულთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხრო- 10
მელთა, სიმრუმედ მიმართეს, კელთა მათ მსახურებისაგან გლახაკთასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძღლურებად, და ფერჯთა მათ, მარადის ღ~თისათჳს მაშურალთა, იწყეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი სხვად და სხვად ფერად იხილვებოდეს.
- B დ 8 ზოგადმან უღონოებამან მოიცვნა ყოველნი, და არა უწყოდეს [თუ] რამცა ყუეს. მთავარნი იცემდეს პირთა, გლანაკნი იტყებდეს თავთა, [და ისხმიდიან თავთა ნაცარსა და მტვერსა. ათაბაგი]¹ და ყოველნი ნაცვლად მიუჰყრობდეს თავთა თჳსთა, და შვილთა თჳსთა ღ~თსა, და ითხოვდეს მის ზედა მომავალსა სიკუდილსა. «რათა მარტო ესე დარჩეს, და ჩუენ ყოველნი მოგვსრენ». ამას 15
წმობდეს და მოევკათ სასუნენებელი პალატისა, რომელსა || აქუნდა ცხედარი უბად- 20
რუკებისა ჩუენისა, და ღონე თუმცა იყო, ეცდებოდეს, რათა არა აუფლონ სიკუდილსა შემოსლვად. რა იყო, რომელი არა იხილვებოდა მუნ, ანუ სავედრე- ბელთაგანი, გინა მწუხარებათა. გარნა მწოდებელი კართა ზედა დგა. და მბრძა- ნებელისა წინააღდგომა შეუძლებელ იყო.
- B დ 9 ბრძენმან ბრძნისა ნეტარება აქაცა მოიღო თამარ. რ~ შემოუწოდა ყო- 25
ველთა სამეფოსა თჳსისათა წინაშე მისსა, განიმტკიცა თავი თჳსი, და მჴნედ მჯდომარე ესრეთ ეტყოდა: «ძმანო ჩემნო და შვილნო, მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა, უსაშინელესისა უფროს მეფეთა ქუეყანისათა, რომელმან მიუხუზნის სულნი მთავართანი. თქუენ ყოველნი თვთ მოწამე ხართ, რ~ თავისა ჩემისა თანა მაქუნდა სიყუარული თქუენი, და სარგებელსა და სათნოსა 30
თქუენსა არა დავაკლე თვთოეულისაებრ არზანგისა, ვიდრემდის განგებითა ღ~თი- სათა ვიყავ თქუენ ზედა მეფედ. აწ || მეცა წარვალ მამა|თა. ჩუენთა თანა, გზასა ჩემგან უცხოთა, ბრძანებითა საშინელითა და განყოფითა საკუირველითა. გვედ- რები ყოველთა, რათა მარადის კეთილსა შინა იყუნეთ მაქსენებელ ჩემდა. აჰა ესერა, მკვდრად სახლისა ჩემისა დაგიტევებ, რომელნი მომცნა ღ~თნ შვილნი ჩემ- 35
ნი, გიორგი და რუსუდან. ეგენი მიიხუენით ჩემ წილ, და მაგათ აღმოგივსონ და- კლებული ჩემი». შევედრნა ყოველთა და მიუთჳალნა წინაშე ხატსა ქრისტესსა და ჯვარსა ცხოველს-მყოფელსა. და მერმე უკანასკნელ კმა აღმოუტევა, და ყო- ველთა მშვიდობა მისცა, ესრეთ მეტყუელმან: «ქრისტე ღ~თო [ჩემო] მხოლოო, დაუსრულებელი მეუფეო ცათა და ქუწყანისაო, შენ შეგვედრებ სამეფოსა ამას, 40

¹ სიტყვები «და ისხმიდიან – ათაბაგნი» ხელნაწერში არაა და აქ შემოტანილია ივ. ჯ ა- ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ «ქართლის ცხოვრებიდან» (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 487).
23. ენიმკი-ს „მოამბე“, ტ. XIV.

	რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ერსა ამას პატიოსნითა სისხლითა შენითა მოსყიდულსა, და შვილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა». მაშინ განვიდეს ყოველნი მწარედ მტირალნი. და თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა, თთუსა იანვარსა ი ^წ , და აღესრულა მზე ქართლისა, და საფლავმან სადიდებელად თვსად დაგვაჭირვა ცნოვრება მსოფლიო ყოველთა ქრისტიანეთა.	5
B დ 10	აქა რაღა ჯერ არს თქუმა, გარნა ბავთის[ა] ღაღადი, ბნელი უნათლო, და გლოვა უნუგეშინის[მ]ცემო. რამეთუ, ვინ იყო ნუგეშინის მცემელი, ოდეს მწუხარება ზოგადი იყო ყოველთათვს. სატუხელიქმნა პირი ქუეყანისა, აღეპარსა ყოველთა [თავისა დიდებისა თანა], თმანი[ც]ა, მხოლოდ სახელისა ოდენ მკონებელთა. წმასა თანა ვაებისასა ქუესკნელნიცა შეიძრნეს. ყოველნი ფლასითა [შეიმოსნეს]. ესრეთ გვანდა, დაღათუ ჩუენ თანა იგლოვსცა და ყოველი სოფელი.	10
B დ 11	მაშინ უკუე აღმოიყუანეს და მცირეთა შინა დღეთა მცხეთად დადვეს, და მერმე უკანასკნელ თვთ მუნვე გელათს დაამკუიდრეს თვსსა შინა სამარხოსა, დიდ ებად მუნ შინა დამკუიდრებულთა პაპ[ა]თა და მამათა მისთა, სახელოვანთა დიდთა მეფეთა თანა,	15
	იცვალა ფერი ქართველთა მხიარულებისა. რ ^წ განზიცნეს ბაგენი მათნი, რომელთა პირსა შინა პირველ სხვა არარად მოაქუნდა, ვითარ თამარ. რ ^წ სახლთა ზედა აკროსტიხორად თამარის შესხმათა დასწერდეს, ბეჭედთა ზედა და დანათა და არგანთა შეამკობდეს და ზედა თამარის ქებასა დასწერდეს. და ყოველთა პირნი ერთბამად მზა იყუნეს, რათა ღირსი რამე თამარის საქებულობისა სიტყუა აღმოთქუან: ყრმანი მემროწლენი, განპეზასა შინა ორნატასა, თამარის ქებათა მეღეესობდიან. ერას მყოფნი მეებნენი, გინა მეჩანგენი თამარის შესხმათა მუსიკობდიან: ფრანგნი და ბერძენნი, ზღუასა შინა მენავენი, ნიავკეთილობათა შინ[ა], თამარის ქებათა იტყოდიან, ესრეთ ყოველნი სოფელ[ნი] სავსე იყო მის მიერთთა ქებითა, და ყოველი ენა ადიდებდა, რომელსაცა ოდენ სახელი მისი ისმიოდეს:	20
B დ 12	ხ ^წ საქმეთა მისთათვს რადღა საჯმარ არს თქმად. რამეთუ კიდიტ-კიდედმდე განისმნეს, ვ ^წ ა თ ვ თ მო წ ა მ ე ა რ ს ყო ვ ე ლ ი ჩ უ ე ნ მი ე რ ხ ი ლ უ ლ ი, ს ი ტ ყ უ ი ს ა ე ბ რ ბ რ ძ ნ ი ს ა.	30
	არა უცთომელობა მგონიეს, ძალისა უზეშთაესსა მეცადინობა. რ ^წ დაწყება და აღსასრული ამის ჯელ-ყოფისა სრულებით ესრეთ ¹ ჩანს, ვ ^წ ა სიმძიმესა და პატიოსნებასა თანა ოქროსასა ქარქუეტისა ნამუსრევი. რ ^წ ვინ რა წარმოთქუას ღირსი ამისთვს, გინა რა ვინ პირველ აქოს, ანუ რომელი უკანასკნელ: სიმდაბლე უზომო, სიმაღლე შეუსწორებელი, სიმშვიდე საქებელი, სიმქისე ჯეროვანი, ღმობიერება მოწლე, მოწყალება თანა-ღმობილი, უმანკოება უზაკუელი, სიწრფოება უსიცრუო, სახიერება ზოგადი, სიუხუე აღუზუავებელი, და თავი ყოვლისა კეთილისა, შიში ღ ^წ თისა და მსახურება მისი შეუორგულებელი, რომელი ესე ყოველი ამან ესრეთ მოიგო ვითარ ვერცა ერთი სხვამან ვერვინ. და წამებს	35

4 აღესრულა] აღივსო B. – 24 მუსიკელობდიან B. – 32 ესრეთ>B.
¹ ეს სიტყვა ზელნაწერში არაა და აქ ტექსტში შემოტანილია ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ „ქართლის ცხოვრებიდან“ (იხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 489).

- B დ 13 ამას ყოველი მახლობელი სამეფო[ნი] გარეშემო ქართლისა, თუ რაოდენნი და-
გლაზაკებულნი მეფენი განამდიდრნა, რაოდენთა მიმძლავრებულთა უკუნ სცა
სამეფო თჳსი, რაოდენნი განდევნილნი სამეფოდ[ვე] თჳსად კუალად აგნა და რა-
ოდენნი სიკუდილად დასჯილნი განათავისუფლნა. და ამისი მოწამე არს სახლი
შარვანშეთი, და დარუბანდელთა, ღუნძთა, ოვსთა, ქაშაგთა, კარნუ-ქალაქელთა 5
და ტრაპიზონელთა, რომელნი თავისუფლებითსა ცხოვრებასა ამის მიერ იყუნეს
და მტერთაგან უზრუნველობასა.
- ხ~ სჯულთა მიმართ საღ~თოთა ვინ იყო ესრეთ მოშურნე, გინა სიმდაბ-
ლით თავისა მომდრეკელ. რ~ თევდოსი დიდ(ი)საცა აღმატებოდა ლოცვანი და
ღამის-თევანი, რომელნი პალატსა შინა ამისსა აღესრულებოდეს, საეჭუელ მიჰწნს 10
მეუდაბნოეთაგანცა; ხ~ მარხვისათჳს რაღა ვთქუა, რამეთუ წესი იყო მონაზონთა
და მამხილებელ უდებთა ერი პალატისა.
- ეგრეთვე სიყუარულისათჳს ხუცესთა და მონაზონთასა – ნამეტნავი არს თქუ-
მად. რ~ წესიერად ცხოვრებულნი კაცნი || მარადღე იყუნიან წინაშე მისსა, და 15
მახლობელად სასუენებელისა მისცის მათ საყოფელი, და თვთ ზრდიდის საზრ-
დელითა და ყოვლითა საჭმრითა, რაცა უნებნ. და უკეთუ მათგან[ნი] ვინმე იყუს
უძლურ, თვთ მივალნ მოხილვად და ნუგეშინის ცემად, და თვთ განუშზადებნ
ცხედარსა და სარეცელსა.
- ხ~ გლანაკთათჳს განეჩინნეს სარწმუნონი ზედამდგომელნი. და ყოვლისა
სამეფოსა მისისა შემოსავალნი, რაცა იყო შინათ და გარეთ, ყოვლისა ნათათლი 20
გლანაკთა მიეცემოდა დაუკლებლად ერთისა ქრთილისა მარცვლად[დ]მდეცა. და
ამას ყოვლადვე არა გონებდა ქუელის საქმედ მითუალვად წინაშე ღ~თისა. რ~
რაჟამს მოიცალის მარტოებით ყოფად, მყის აღიღის სასთუელი, გინა საკერავი,
და ნაშრომსა მას თჳსთა ჳელთასა ხუცესთა და გლაზაკთა განუყოფნ თჳსითა 25
ჳელითა.
- ესრეთ წესითა გამტკიცებულთა ღ~თისა სახიერისა სათნოებისათა არა
დაწყებისასა მიხედვიდა, ა~დ აღსასრულისათა, და, ვითარცა მზე, სწორ პატი-
ობით ყოველთა ზედა განუ||ტეობდა ნათელსა თჳსთა შარავანდედთასა. ესრეთ 30
წყალობითა ყოველთათა მოიზიდვიდა წყალობად ღ~თსა, ესრეთ გამოიფრდი-
და ჟამთაგან, ესრეთ განამლიერებდა მეგობართა, დაღათუ არარათ სიცრუით
მოგებულთა და უსამართლოთა.
- არაოდეს მომედგრდა ჟამისაგან, არცა უდებ იქმნა ოდესცა განგებისა-
თჳს, არაოდეს აუქმა გონება მისდა რწმუნებულთა საქმეთათჳს, არა დაუმძიმა
კრთომას[ა] გონებისასა დამზიდველი რამე ჩუკენებრივი, არცა სიმდაბლესა მი- 35
რიდა, არცა სიმაღლესა განეყენა, არცა სიტკბოება ჟამიერი უმოთნო ყო, არ-
ცა საშინელება შეურაცხ ყო. ყოველი განზავა ყოვლითა, რათა სრულებით სრუ-
ლისაგან წარმოაჩინოს თავსა შორის თვისსა.
- ულაფრობა მარსებელისა განუგმობელად დაიცვა, რათა მოქცევსა შინა
სიმრგულისასა არარად ელმად და უცხოოდ მიდრეკს, არცა გარდაყუეს სავესებე-
ლისა || დუღილსა შინა, არცა მოაკლდა შთაზიდვასა შინა საბლისასა. ა~დ მე- 40

	ტად დამდაბლებულმან გონიერისა გონებისაგან იყოვლისფერა გარემოდ, რათა მოქცევი თვისი მარტობით იხილვოს გუარსა შინა ანაგისასა შეუყოფელად ვნებათა: ისურვებდა და სასურველ იყო, იწადებდა და საწადელ იყო, იქებოდა და საქებელ იყო, ნატრიდეს და სანატრელ იყო, და არარად იყო სხვა კეთილი, რაცა იგი არა იყო მის შორის.	5
ესაია 5, 8	ურჩნი თვისნი დაამდაბლნა და მოყუარენი აღამაღლნა. არა იღუწიდა უმეზობლობასა, არცა «შერთვდა სახლსა სახლსა ზედა, არცა აგარაკსა აგარაკსა ზედა უცხოთა, ად თვისი მამული ძუელი კმა იყო, რათა არა უსამართლოდ ჰგონონ და მიმხუეჭელად: ვინადგან სამართალმანცა ზენამან უბჭო მართალსა, არა შინებით უთქმინდა მეზობელთა, ად უფროსდა სცვიდა მაშინებელთაგან, და მათ საშინელ ყოფდა მტერთა ზედა. შორს განიოტა წურბლისა[ა] მსგავსი ვერ-მადლისობა, ვინ არა გე[ს]ლოვან [ყო] ნაყოფი, და არცა ბუგრთან ნაშრომი.	10
B ე 1	ბჭედ ჯდა შორის თავისა თვისისა და მეზობელთა მეფეთა, არა მიშუებად ბრძოლისა, არცა გარდადებად უღელსა მძლავრობისასა ურთიერთას, და სახედ თავსა თვისსა მისცემდა და ამისთვის მათ ზედა მეორე სოლომონ იქმნა მეფეთა შორის; და არა ერთი საბელი ¹ აღძრა სურვილად, ად ყოველნი, რომელთა ესმა სახელი მისი, ვინა დიდთა მეფეთა, ცუდად შერაცხეს თვისი ბედკეთილობა ვერ-ხილვისათვის მისისა. კნინდა და ყოველსა ზღვასა აღმოიწრედდა თვისად, ვითარცა ღრუბელი ყოველთა ზედა მსხურებელი ტკბილთა წუიმათა.	15
	განიგემნე ყოველნი მატთანენი ძუელთა, გინა ახალთა მეფეთა მაქებელნი, რ გარდაემატა თამარის საქმეთა ჭეშმარიტებით საქებლობა სიტყუისაებრ პირველთასა; სიხარულ იყო თხოვრებათა შინა, და კდემულ განმსწავლელობათა, შემნებელ ლბილობით და განმწურთელ სიტკბოებით, მგუემელ მოწყალებით და შემრისხულ თანა-ლმობით, რათა ყოვლად ყოვლითურთ განუგმობელ აჩუენოს თვისება ღთისა. სანთელი იყო გონიერთა და უგუნურთა, პირველთა განმანათლებელ, და მეორეთა დამწუელ; აღვირი იყო უწესოდ მკრთომელთა და დეზუდებთათვის, კანონი სირცხვილისა მოხუცებულთა, და კუერთინი რკინისა ჭაბუკთათვის. კეთილ-მავალთა სიბრძნით მცველ, ხ მზორგაღეთა თუალ უხუად მგუემელ.	20
B ე 2	მღრდელთ-მოდღვართა შეიმოსეს შიში, მღრდელთა დაიცვეს წესი თვისი, მონაზონთა მოიგეს წესიერი მოქალაქობა, მთავარნი განისწავლნეს სიწმიდით ცხოვრებად და სიმართლით სლვად, ერნი განემტკიცნეს შიშით მონებად ღთისა, და ერთგულებით უფალთა თვისთა. ყრმანი განიწუართნეს მომაგებად უჯეროსა უსჯულოებისა, რ ბილწებამან უწესომან და ყრმებრივმან მზორგალებით-მან ბორგნეულობამ[ან] ვერცა თუ კუალი პოვა დღეთა თამარისთა. ვინა და თვთ გინებადცა შორს იყუნეს, რომელნიცა პალატსა შინა ღირს იყუნეს, გინა კარსა ზედა მსახურებად: –	25
B ე 3	ესრეთ ყოველსა შინა დაცვითა ღთისა მცნებათა[თა], მოიგო წყალობა ღთისა, და აკურთხა ღთონ ცხოვრება მისი, და განამრავლა ნაყოფი მისი. და თავ-წარსხმულ ყო, მსგავსად წერილისა, «ნათელი აღმოუბრწყინდა მართალსა» განთიადისა-თანა, და შეუღლე მისი სიხარული შუადღე, და მწუხრი; მშვიდობით	30
ფს. 96, 11		35
		40

15 მეორედ B. – 21 თამარის] სამარის B. – 25 პირველ B.
1 ამ სიტყვის წინ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს უწერია კითხვის ნიშანი.

B ე 4

დაიძინა სარეცელსა ზედა თვსსა, შეამკუნა ღმერთმან დღენი მისნი პატიოსნე-
 ბით, და ჟამნი მისნი მშვიდობით». და მეფობასა შინა მისსა არა შეი[ი]ჭუა პი-
 რი მისი. ამისთვს, რ~ არაოდეს გარე მიაქცია კელი სათხოველისაგან ქურივთა,
 ობოლთა და მიმძლავრებულთასა. წარვლნა დღენი მისნი სიხარულსა შინა, ამის- 5
 თვს, რ~ მარად დღე ახარებდა ყოველთა გლახაკთა და დავრდომილთა; და უკა-
 ნასკნელ წარვიდა მამათა თვსთა თანა, და შეეძინა, || და დაუტევნა ორნი
 შვილნი, გიორგი და რუსუდან, შუენიერნი, საწადელნი, სასურველნი, და საქე-
 ბელნი, შექმნით სეფის პირნი, გონიერებით აღსავსენი, სიბრძნით შემკობილნი,
 და ყოვლითა სიკეთითა სრულნი. თამარ, ოცდა სამთა შინა წელიწადთა შეა- 10
 წყუდია¹ ყოველი გვარი კეთილ-მეფობისა.

აქა დავკში სიტყუისა წყობა, მომავალთათვს ყოველთაგან აწინდელთა
 სხვათა ძლევისა მიცემითა ყოველთა და უმჯობესად შესატყუის შესაძლებელად
 სახის-მეტყუელებასა უადრესისა [სიტყვისასა] პოვნით, და ამისთვს ჩუენ მიერ
 დუმილით პატივ-ცემით დავიდუმოთ.

¹ ამ სიტყვის გასწვრივ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს აშიაზე კითხვის ნიშანი უწერია.

საკუთარ სახელთა საძიებელი

აბრამი, აბრაჰამი (ბიბ.) 19 20, 30 22.

აგარათა ციხე 33 3.

აგარი (ბიბ.) 25 5.

ადარბადაგანელი ამირანი 21 8.

ადარბადაგანი 20 6.

აფრიელი 21 8.

აფქალა 22 9.

ალექსანდრია 30 37.

ალექსანდროს, ალექსანდრე (მაკედონელი 356 – 323 წწ. ძვ. წ. აღრ.) 21 35, 24 2.

ალექსი, (III) ბერძენთა მეფე, ანგარი (1195 – 1203 წწ.) 31 16, 22, 29, 31.

ალექსი კომნიანოსი, ანდრონიკეს შვილი (მას თა-
მარმა 1204 წ. გადასცა ბიზანტიის შავი ზღვის
სანაპიროები) 31 25, 29, 31.

ამასტრია 31 23.

ამერნი 28 3.

ანაკოფის ციხე 22 22.

ანდრონიკე, ალექსი კომნიანოსის მამა (1182 – 1185 წწ.) 31 25.

ანისი 24 16, 32 18.

ანკუირია 25 29.

ანნა (ბიბ.) 19 20.

ანტიოქიის მონაზონი 31 10.

ანტონი გლონის-თავის-ძე «რომელი პირველ
ჰყონდიდელ იყო და მიქაელ ქართლისა კა-
თალიკოზმან მას მისტაცა» 18 19.

ანტონი ქუთათელი, საღირის-ძე (ეპისკოპოსი)
15 13, 33.

ანტონ ჰყონდიდელი 18 27, 20 30, 24 30.

არაკლია 31 24.

არტანი 23 17.

ასპანის-ძე ზაქარია 23 22.

ასურასტანელი (ბიბ.) 20 23.

აფხაზნი 28 3.

ახალციხელი ივანე 27 27, 28 2, 12.

ახალციხელი შალვა 27 27, 28 2, 12.

ბაბილონი 17 13, 19 16.

ბანა (ციხე) 23 24.

ბარდავი 23 27.

ბასიანი 27 28, 37.

ბასილი ეზოს-მოდღუარი 27 21.

ბაღდადელი ამირანი 21 7.

ბაღდადი 19 14.

ბერძენთა მეფე (ალექსი ანგარი) 31 22.

ბერძენი 31 27, 34, 34 24.

ბერძულნი ოქრო-ქსოვილნი 30 2.

ბითუინია 25 29.

ბოლოსტეკი (ადგ.) 27 38.

ბორღალეთი 31 29.

ბორღალეთის მეფე, კოლოიანი (1196 – 1207 წწ.),
ძმა პეტრეს და იოანესი, ალექსი ანგარის
სიძე 31 30.

ბუბაქარ, (აბუ-ბაქრი ყიზილ არსლანის-ძე, ირა-
ნის ადარბადაგანის მფლობელი) 21 14, 23, 30; 22 11.

ბურღუხანი, ოსთა მეფის ასული, თამარ მეფის
დედა 14 16.

გაგი (ადგ.) «რომელი ჰქონდა ზაქარია მწარგრ-
ძელსავე, ვარამის მამასა» 23 9, 32 22.

გალატია 25 28.

გამრეკელი, ამირსპასალარი 18 9.

განმა (ქალაქი) 20 38; 21 16, 28, 30; 23 27; 32 22.

განმელნი 21 30.

გარეჯა (მონასტ.) 18 19.

გედეონი (ბიბ.) 20 22.

გელათი (მონასტ.) 34 14.

გიორგი მეფე (III), დემეტრეს ძე, თამარის მამა
13 2, 9; 14 15.

გიორგი, თამარის-ძე (ლაშა) 19 25; 32 17, 20; 33 36;
37 7.

გლდანის ჯევი 22 12.

გრიგოლი 28 12.

გრიგოლის-ძენი (განძისა და ბარდავის მონაპო-
რენი) 23 26.

გუზანი, ავაზაკი. ორგულობისა და ავაზაკობი-
სათვის დაისაჯა დავით სოსლანის მიერ თვალ-
თა დაწვით 30 28.

გულაბერისძე ნიკოლაოზ. იხ. ნიკოლაოზ გულაბე-
რისძე.

გულისტანის ციხე 22 22.

დავით აღმაშენებელი, გიორგი II-ის ძე 13 2,
15, 26; 14 15.

დავითი (ბიბ.) 14 3.

დავით. სოსლანი, თამარ მეფის ქმარი, ოსთა მე-
ფის შვილი, ჩამომავლობით ბაგრატიონი 17 27;
18 1, 15; 21 10, 18, 28; 23 35; 28 17, 23, 24; 29 30;
30 30; 32 8, 14. იხ. აგრ. სოსლან დავითი.

დავითიანი „და დადგეს სუიანი ტახტი ვახტან-
გეთი, საყდარი და ვითიანი 13 23. „უმან-
კოებითა და ვითიანი თა“ 30 21.

დარიოს III, კოდომანი (366 – 330 წ.წ. ძვ. წ.
აღრ.) ალექსანდრე მაკედონელმა 333 წელს
ისე სასტიკად დაამარცხა იგი ისოსთან, რომ
ცოლშვილიც უმწეოდ დაატოვებინა 21 35.

დარუზანდელნი 35 5.

დარუზანდი 20 5.

დასო (ადგ.) 24 39; 33 2.

დემეტრე I (დავით აღმაშენებლის-ძე, გიორგი
III-ის ამა) 13 2; 14 15.

დვინი 24 18; 32 19.

დიდი სომხითი 25 29.

დიდუბე „შეიყარმეს დიდუბეს და შერთეს დავით
თამარს“ 18 1.

დიდუბის ველი 22 9.

ქევიპტე 25 4.

ეელოგი 28 32, 33, 34, 36, 38, 40; 29 20.

ეზეკია (ბიბ.) 26 23.

ეზეკიელი (ბიბ.) 20 23.

ეზინკელნი 25 36. იხ. აგრ. ერზინკელი.

ელადა 31 4.

ელისაბედი (ბიბ.) 19 21.

ემორის მთა (ბიბ.) 19 17.

ერანელნი 21 8.

ერაყელნი 21 8.

ერაყი 19 13.

ერზინკელი 29 31, 35. იხ. აგრ. ეზინკელნი.

ერმიონნი 22 8.

ვარამი, ზაქარია მკარგრძელის-ძე 23 9.

ვარძია (ტაძარი) 26 31, 33; 28 24.

ვახტანგეთი: „დადგეს სუიანი ტახტი ვახტან-
გეთი“ 13 23.

ვენეტიკნი 31 28.

ზაქარია მკარგრძელი, ამირ-სპასალარი, სარგის
ამირ-სპასალარის-ძე 18 30, 34; 21 25; 22 8; 23 9,

13, 35; 27 26; 28 2, 11, 18, 20; 32 8.

ზორაკერტი 32 22. იხ. აგრ. ძორაკერტი.

ზრ-კახნი 28 4.

თამარ, მეფეთ-მეფე, გიორგი III-ის ასული 13 1,

8, 14, 22, 28, 32; 14 2, 13, 17, 19; 15 15, 30; 16 11, 21,

17 1, 5, 7, 9, 16, 24, 25, 31, 32; 18 1, 13, 15, 32, 33;

19 3, 6, 10, 19, 22; 20 8, 19, 37; 21 27, 29, 36; 22 13,

26, 36; 23 4, 30, 33; 24 28, 32; 25 3, 9, 11, 15, 22; 26 9,

12, 22, 33; 27 19, 25, 29; 28 24, 29; 29 22, 30, 32, 37,

30 11, 24, 31; 31 11, 19, 20, 26, 36, 39; 32 9, 14, 16, 17,

24, 31; 33 25; 34 3, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25; 36 21, 34;

37 9.

თამარის სპანი 29 9.

თევდორე, ქართლის კათალიკოზი 27 30.

თევდოსი I (ბიზანტიის იმპერატორი (379 – 395
წწ.), ქრისტიანობის დიდი მცველი და მოა-
მაგე) 35 9.

თორელნი 27 28; 28 3.

თრაკიის მონასტერი 31 5.

თურქმანი 23 32.

თურქნი 23 28; 25 32.

იაკობი (ბიბ.) 30 22.

იერუსალემი 15 5; 30 39.

იესო (ქრისტე) 30 22. იხ. ქრისტე.

ივანე მკარგრძელი, მსახურთ-უზუცესი და ათა-
ბაგი, ძე სარგის ამირ-სპასალარისა 18 30, 34, 37;
21 25; 22 8; 23 13, 35; 28 11; 32 8; 33 17.

იმერნი 28 3.

იმერელ სუანნი „ამას ჟამსა მცირედ რამე აღი-
ძრნეს იმერელ-სუანნი“ 18 10.

ინდოეთი 20 4.

ინდოეთის მზარეულნი 21 9.

ინდოური ქვა 22 24; 30 5.

იოანე შავთელი „კაცი ყოვლად განთქმული და
საკუირველი მოღვაწეებათა შინა“ 27 32; 28 39;
29 1.

იორის პირი 23 28; 24 39.

ისავრია 25 29.

ისავრიის მონასტერი 31 6.

ისაკი (ბიბ.) 25 5.

ისაკი, ბერძენთა მეფის ალექსი ანგარის ძმა
(1185 – 1195 წწ.) 31 16.

ისლემთა ერი 26 13.

ისმაელი 25 4.

კაბადუკია 25 29.

კალონერო (გეოგ.) 25 28.

კარი (გეოგ.) 26 35; 32 2, 18.

კარნუ-ქალაქელნი 25 37; 35 5.

კარნუ-ქალაქი 25 38.

კახაბერთა შვილნი, რიცხვით ხუთნი, რომლებიც
როგორც ანტონ ჭყონდიდელის ორი ძმის
მკვლელნი და გაუსწორებელნი პირნი, გადაა-
სახლა თამარმა საბერძნეთის მაკედონიაში და
იქ დაიხოცნენ ყივჩაყებთან ბრძოლის დროს
24 26, 32.

კერასუნდი 31 23.

კისის ჯევი 18 27.

კიტიორა 31 23.

კლარჯეთის მონასტერი 18 ²⁵.
 კოლას მთები (იქ იმალებოდა ავაზაკი გუზანი)
 30 ²⁹.
 კონსტანტინე დიდი, ბიზანტიის იმპერატორი
 (324 – 337 წწ.); (მისი ბრძანებით ქრისტიანო-
 ბა სხვა სარწმუნოებებთან ერთად გამოცხადე-
 ბულ იქმნა ნებადართულ რელიგიად) 15 ¹.
 კონსტანტინეპოლე, სამეფო ქალაქი 31 ^{15, 28}.
 კონსტანტინეპოლის მონასტერი 31 ⁵.
 კუიპრის მონასტერი 31 ⁷.
 კუიპრის ჭალაკის მონაზონნი 31 ¹⁰.
 კურუსეთის მონასტერი 31 ⁶.

ლაზია 31 ²².
 ლიმონი 31 ²³.
 ლიპარიტეთი „დრკუსა ძირისა ნაყოფთა ლ ი-
 კ ა რ ი ტ ე თ ა“ 24 ²⁶.
 ლიხთ-იქითნი (იგულისხმება ჯარი) 31 ²².
 ლუბია 30 ³⁸.

მადიამელნი (ბიბ.) 20 ²².
 მაკედონია საბერძნეთისა (იქ ექსორია უყო თა-
 მარმა „შვილთა კახაბერთა“) 24 ³⁴.
 მაკედონიის მონასტერი 31 ⁴.
 მანოე (ბიბ.) 19 ²⁰.
 მარიამ (ღვთის-მშობელი) 26 ³⁸.
 მარა (გეოგ.) „ბაღდადის კერძ მარღამდის“
 19 ¹⁴.
 მაგატლის-ძენი (განძისა და ბარდავის მონაპი-
 რენი) 23 ²⁶.
 მესხნი 18 ¹²; 23 ²⁵; 32 ³.
 მესოპოტამია 25 ²⁸.
 მეტეხის ტამარი 20 ³².
 მთაწმიდის მონაზონნი 31 ¹⁰.
 მთაწმიდის მონასტერი 31 ⁴.
 მირიან, მიქელ კათალიკოზის მამა 18 ⁷.
 მირმირან სპარსი, შარვანშათ სიძე 21 ^{27, 31}.
 მიქელ ქართლისა კათალიკოზი, რომელსაც
 „ჭყონდიდელ-მაწყვერელობა და მწიგნობართ-
 უხუცესობა მოევერაგა 16 ²; 18 ^{6, 8, 20}.
 მოჰმედ, მოჰამად, მოციქული 26 ^{12, 19}.
 მტკურის პირი 23 ²⁸; 24 ³⁹.
 მუსულელნი 21 ⁷.
 მცხეთა 34 ¹³.
 მღუიმე (მონასტერი) 18 ²⁵.
 მწარგრძელთა ციხენი 32 ²⁷.

ნაქარმაგვეი 32 ³¹.
 ნიკოლაოზ გულაბერისძე „რომელსა სიმდაბლისა
 ძალითა ეჯმნა ქართლისა კათალიკოზობისა-
 გან“ და იერუსალიმს წასულიყო 15 ^{5, 13, 33}.

ნილოსი 25 ⁴.
 ნუქარდინი, საბერძნეთის სულტანი, ჩარასლა-
 ნის-ძე (რუკნადინი, რუმის სულტანი) 25 ²⁰;
 26 ^{3, 10, 36, 39}; 27 ^{10, 38, 39}; 28 ^{1, 4, 10, 21}; 29 ³¹.

ოვსთა მეფის შვილი 17 ²⁷. იხ. დავით სოსლანი
 ოვსნი 14 ¹⁶; 35 ⁵.
 ოძრკე 27 ²⁹; 28 ²⁹.

პეტრიწონის მონასტერი 31 ⁴.
 პონტო 31 ²⁴.

რაქსი 32 ²².
 რომანას მონასტერი 31 ⁵.
 რომ-გუირო (გეოგ.) 20 ⁴.
 რუკნადინი იხ. ნუქარდინი.
 რუსთა სამეფო 16 ¹².
 რუსი (გიორგი რუსი, სუზდალის მთავრის ანდ-
 რია ზოგოლუმბსკის შვილი, თამარ მეფის I
 ქმარი) 17 ^{2, 6, 12}; 18 ¹¹.
 რუსუდან დედოფალი, თამარის მამიდა 13 ¹⁰;
 16 ^{11, 20}; 17 ^{22, 27}.
 რუსუდანი, თამარ მეფის დაჲ, გიორგი III-ის
 ასული ხარჭისაგან 13 ¹⁵.
 რუსუდან, თამარის ასული 19 ²⁷; 33 ³⁶; 37 ⁷.

საბაოთელო (ბიბ.) 13 ²⁴.
 საბერძნეთის მაკედონია იწ. მაკედონია საბერძ-
 ნეთისა.
 საბერძნეთის სულტანი 25 ²⁰. იხ. ნუქარდინი.
 სალდუხის ძე, რომელსაც რუკნადინმა (ნუქარ-
 დინმა) „ნაცვლად მსახურებისა მიუღო კარ-
 ნუ-ქალაქი და თვსი ძმა დასვა მუნ“ 25 ³⁷.
 სამარყანდი 20 ⁴.
 სამთავისი 18 ^{7, 27}.
 სამისონი 31 ²³.
 სამცხე 27 ²⁹.
 სამცხისა სპასალარი ყუარყუარა, ჯაყელი 23 ¹⁸.
 იხ. ყუარყუარა ჯაყელი, ჯაყელი ყუარყუარა.
 სარგის მწარგრძელი, თმოგუელი, ამირ სპასალა-
 რი (ზაქარიას და ივანეს მამა) 18 ³⁰; 20 ³⁵;
 22 ¹; 23 ¹⁵; 32 ³.
 სევასტია (ქალაქი) 26 ⁸.
 სენაქერემი (ბიბ.) 26 ⁵.
 სილიმი (გეოგ.) 19 ¹⁷.
 სინას მთა (მონასტერი) 30 ³⁸.
 სინოპი 31 ²³.
 სკუითურნი („გამააჩნდებოდეს რუსსა ს კ უ ი-
 თ უ რ ნ ი, ვითარ ნაღებნი“) 17 ².
 სოლომონ (ბიბ.) 13 ²²; 36 ¹⁵.
 სომეხნი სჯულითა 18 ³⁶. „სიმრუდე სჯულისა
 სომეხთასა“ 18 ³⁸.

სომეხთა მეფენი („სახლი სომეხთა მეფეთა ანი-
სი“) 24 16.

სომხითი 20 18; 24 41; დიდი სომხითი 25 29.

სოსლან დავითი 26 32; 28 20; იხ. დავით სოსლანი.

სულტანის სპანი 28 21; იხ. ნუქარდინი.

სპარსეთი 19 30, 39; 20 1.

სპარსეთის თავნი 22 14.

სპარსთა სამთავრო 20 3.

სპარსთა სახლი სახელოვანი დვინი 24 18.

სპარსთა სახლი 26 15.

სპარსი 21 26.

სპარსნი 19 35; 20 3; 24 17, 18; 26 15, 21; 28 5, 19, 30;
29 18; 32 7.

სპერი 32 23.

სპერით კერძო 23 20.

სუანნი („ამას ჟამსა მცირედ რამე აღიდრნეს იმე-
რელ ს უ ა ნ ნ ი“) 18 10.

სუბაკი 19 17.

სულტანი 26 36; იხ. ნუქარდინი.

სულტანი შამირამელთა და ხუარასნელთა (გიორ-
გი III-ის დის, რუსუდანის ქმარი) 13 11.

სულტანის (რუკნადინის) სპანი 28 10, 21; იხ. ნუ-
ქარდინი, სულტანი.

ტაშირი 23 13.

ტბელი (მონაპირე) 23 26.

ტრაპიზონელი 35 6.

ტრაპიზონი 31 23.

ტფილისი 18 2; 24 3; 29 30, 35; 33 1.

ტფილისის გარემო 22 3.

ულიმპიანი ძლევა („წარმოემართნეს ლაშქარნი
დიდად მოხარულნი უ ლ ი მ პ ი ა ნ ს ა ამას
ძლევას“) 21 34.

უჯა (თურქნი) („და მიიწია უ ჯ ა დ სახელდე-
ბულთა მათ თურქთა თანა“) 25 32.

ფებლადონია 31 24; საზღვარნი ფებლადონისანი
25 30.

ფანასკერტი 23 20.

ფრანგნი 31 27; 34 24.

ქალაქი 22 16. იხ. ტფილისი.

ქალაქის კარი 22 12. იხ. აგრეთვე ტფილისი.

ქართველი 18 8.

ქართლი 34 4; 35 1.

ქართლისა თემი 14 18.

ქართლისა კათალიკოზი 16 2; 18 20. იხ. მიქაელ
ქართლისა კათალიკოზი.

ქართულნი, ქართველნი 13 13; 26 12; 28 1, 13, 18,
19; 29 4, 7; 34 17.

ქაშაგნი 35 5.

ქრისტე 20 26; 26 29; 27 2, 4; 28 35; 33 37, 39.

ლანგრა (გეოგ.) 25 28.

ლუნძი 35 5.

ყივჩაყნი 24 35.

ყუარყუარა, სამცხის სპასალარი, ჯაყელი 23 18.

იხ. სამცხის სპასალარი ყუარყუარა, ჯაყელი.

შავთელი (იოანე) იხ. იოანე შავთელი.

შავშეთი 23 30. შავშეთისა ღადონი 23 20.

შავი მთა (მონასტერი) 31 6.

შავი მთის მონაზონნი 31 10.

შალვა ახალციხელი, მანდატურთ-უხუცესი 27 27.

შალვა თორელი 23 15; 32 3.

შამირამელი 13 11.

შამქორელი 21 24.

შამქორი 21 1.

შანშაობა „რომელი (ე. ი. ანისი) წარუღო სპა-
რსთა შ ა ნ შ ა ო ზ ი ს ა თანა მრავალჟამ მათ-
გან ქონებული“ 24 17.

შარვანშა (ალსართან) 21 26.

შარვანშეთი „ამის მოწამე არს სახლი შ ა რ-
ვ ა ნ შ ე თ ი“ 35 5.

ჩარასლანი, საბერძნეთის სულტანის (რუკნადი-
ნის) მამა 25 20.

ძორაკერტი 23 13. იხ. ზორაკერტი.

ჭალა (ადგ.) 24 32.

ჭიაბერი, მანდატურთ-უხუცესი 19 1; 27 28.

ჭყონდიდელი ანტონი 20 9. იხ. ანტონ ჭყონდი-
დელი.

ჭყონდიდი 18 27.

ხალფერდელი 25 36.

ხახული (ციხე) 23 24.

ხუარასნელი 13 12.

ჯავახეთი 23 13; 32 10, 23.

ჯაყელი ყუარყუარა, სამცხის სპასალარი 23 18.

იხ. სამცხის სპასალარი ყუარყუარა ჯაყელი

Басили Эзосмодзгвари
ИСТОРИЯ ЦАРИЦЫ ТАМАРЫ

И з д а н и е
акад. И. А. Джавахишвили